

GEORG MÜLLERI SAKSA LAENSÕNAD

PAUL ARISTE

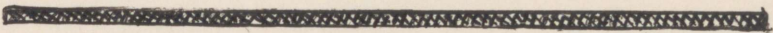
WITH A SUMMARY:

THE GERMAN LOANWORDS OF GEORG MÜLLER

28598.

TARTU 1940

GEORG MÜLLERI SAAGA LAENSONAD

A-12165

2/28053

THE GEORG MÜLLER SAAGA LAENSONAD

28053

Eessõna.

Käesoleva töö ülesandeks on anda ülevaade nendest saksa laensõnadest, mis leiduvad 1600. aastast 1606. aastani peetud Georg Mülleri jutlustes. Mülleri jutlustekogu on vanim ulatuslikum eesti keele mälestusmärk rikkaliku sõnavaraga, kus saksa keelest tulnud laensõnadegi arv ei ole väike. Jutlustes leiduvad laensõnad on selle poolest tähtsad, et nende põhjal võib öelda kõigepealt juba sedagi, et paljud praeguses eesti keeleuusus harilikud saksa laenud olid kõige hiljemalt 17. sajandi alguseks täiesti kodunenud ning kujult eestistunud. Ka Mülleri jutlustest vanemates keelemälestistes, mis põlvnevad 16. sajandist, võib kohata saksa keelest saadud laensõnu, nende hulk ei ole aga kuigi suur, sest tolle sajandi tekstid, mis on säilinud meie päevini, on üldse vähesed ning pealegi väga piiratud sõnavaraga.

„Neununddreissig Estnische Predigten von Georg Müller aus den Jahren 1600—1606“ on 1891. aastal trükitis avaldanud Villem Reiman (Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Fünfzehnter Band). Seda väljaannet on kasutatud alljärgneva ülevaate koostamisel. Ulatuslikus eessõnas puudutab Reiman Mülleril esinevat saksa keele mõju. Lk. XXXVII jj-d on öeldud muuseas:

„Bei flüchtiger Einsichtnahme freilich gewinnt man nicht gerade den Eindruck, dass diese rauhe Schale einen Kern genuin estnischer Sprache in sich birgt. Man muss sich oft durch ein dichtes Gestrüpp fremdartiger Wendungen durcharbeiten, bis wieder die reinen Klänge heimischer Rede silberhell ans Ohr schlagen. Ganz abgesehen von den unzähligen deutschen und lateinischen Citaten und Ausführungen stossen wir auf Schritt und Tritt auf eine Phræologie, die trotz ihres estnischen Gewandes den Stempel fremder Herkunft auf der Stirn trägt, und auf jede[r] Seite begegnen wir deutschen Vocabeln, die der Verfasser ohne Bedenken unverändert in den estnischen Text einschwärzt.“

Sellele drastilisele otsusele lisab Reiman siiski põhjendatud vastuväite:

„Doch sei man nicht zu rasch mit einer wegwerfenden Beurtheilung bei der Hand. Erstens ist nicht zu vergessen, dass dem Verfasser als einem

Fremden der ganze Umfang der estnischen Sprache sicherlich nicht bekannt war; zweitens ist zu bedenken, dass die Bildung einer estnischen Schriftsprache kaum über den Embryo-Zustand hinausgekommen war; drittens erwäge man, dass Georg Müller städtisches Kind und Stadtpastor ist und dass die Städte von je her Mischkessel gewesen sind, in denen die Elemente der verschiedenen Umgangssprachen wirt durch einander brodeln (ich erinnere nur an den sogenannten halbbeutschen Jargon, welcher durch Dr. Bertram-Schultz ja auch in weiteren Kreisen bekannt geworden ist); viertens ist das minder vorgerückte Stadium in dem Process der Verschmelzung zu beachten, in welchem die dem Deutschen entlehnten Wörter stehen. Während wir an Ausdrücken wie *kinkima*, *mõrtsuk*, *rõõwel*, *selts* nicht den geringsten Anstoss nehmen und nur dem Sprachforscher ihre unestnische Herkunft bewusst ist, wird das Ohr schon eines jeden Laien auf das empfindlichste verletzt, wenn er in den Predigten auf *šendimutš*, *mõrderid*, *rõwerid*, *Selšop* stösst; und doch sind es dieselben Wörter, nur dass sie im ersten Fall ganz estonisirt erscheinen, im zweiten Fall dagegen erst wenig durch den Gebrauch abgeschliffen und abgeschliffen sind.

Es ist interessant zuzusehen, wie der Process der Assimilation vor sich geht. In den Predigten ist die Entwicklung noch vielfach im Fluss begriffen. *Selšop* und *šelts* (*šelts*), *Wordenistuš* und *šeništuš* wechseln mit einander.“

Edasi arwab Reiman, et saksa laensõnade tarvituselevõtt ei ole alati olnud tingimata vajaline, vaid selleks on kaasa mõjunud mitmesugused kõrvaltegurid:

„Wir glauben, dass nur in den wenigsten Fällen die Noth den Verfasser veranlasst hat, sich der Germanismen zu bedienen — sein estnischer Vocabelschatz ist ausgiebig, ja reich —, sondern die Gewohnheit und der Einfluss der verderbten estnischen Umgangssprache in der Stadt. Nur da, wo ein Wort im Estnischen gänzlich fehlte, weil die Sache bisher unbekannt gewesen, war er gezwungen, die deutsche Bezeichnung herüberzunehmen, z. B. *Spejel*, *Schweuel*, *Glaš*, *Stund*, *Dffer*, ohne dass wir der Meinung sind, Georg Müller etwa habe jene Bezeichnungen zuerst aufgebracht, sondern sie waren ohne Zweifel schon längere Zeit im Gebrauch. Gar zu viele solcher Bezeichnungen giebt es nicht. Unvergleichlich häufiger begegnen wir Ausdrücken des alltäglichen Lebens wie *erwima* (erben), *pradida* (braten), *šüllib* (füllt), *Blõmifene* (Blümchen), *knüppifene* (Schnippchen), neben welchen der Verfasser auch die entsprechenden estnischen Bezeichnungen oder deren Stammbildungen gebraucht.“

Reimani tsiteeritud vaated Mülleril esinevaist saksa laenudest on üldjoontes õiged. Õeldagu aga juba siinkohal, et laensõnade esinemine pole siiski nõnda meelevaldne või juhuslik, nagu Reiman arwab, vaid et nende olemasolu on suurel määral sõltuv ajaloolisest arenemiskäigust, mille olid eestlased läbi teinud enne Müllerit. Suur osa laenusid on ühenduses mõistetega, milledega vana-eesti ühiskonnal oli vaevalt tegemist ja mis võisid tuttavaks saada just

saksa keelt kõnelevate maavallutajate kaudu. Kõigest hoolimata mõiste ja selle tähistaja sõna rändavad siiski peamiselt käsikäes.

Juba enne jutluste väljaandmist oli Reiman samu asju Mülleri laensõnade kohta konstateerinud õpetatud Eesti Seltsis peetud koosolekul. Vt. selle kohta SbGEG 1890 (Tartu 1891), lk. 101 jj. Reimani arvamusi on kopeerinud nooremad autorid, kes siin-seal on lühidalt Mülleri keele kohta sõna võtnud. Et aga ükski neist pole lisanud midagi oluliselt uut, pole põhjust neid siinkohal esile tuua.

Peale laensõnade võib Mülleri keeles kohata muudki saksa mõju, nagu saksapäraseid konstruktsioone ja tõlkelaenusid. Nende kohta ütleb Reiman lk. XXXIX:

„Mehr störend jedoch als solche vereinzelte Entlehnungen sind die gewaltsam herübergenommenen Redewendungen, welche dem Esten zum Theil ganz unverständlich sind und deren Sinn erst durch wörtliche Rückübersetzung ins Deutsche zu ermitteln ist, so z. B. *tæma on hend üllestechnut* (sie hat sich aufgemacht), *ümberantutš* (umgeben sein von etwas), *welia paña* (auslegen, erklären), *ouwe mennemene* (Ausgang), *ouwefpeiti* (draussen).“

Alljärgnevas kirjutises jäetakse kõrvale saksa tõlkelaenusid ja piirduakse üksnes laensõnadega. Jutlustes leiduvad laensõnad on esitatud konteksis. Lausenäite järel olev number osutab lehekülge, millel sõna esineb Reimani väljaandes. Nendest laensõnadest, mis on Müllerial õige harilikud, on toodud ainult tüüpilisemaid näiteid. Haruldasematest sõnadest on esitatud enam-vähem kõik esinemisjuhud.

Sõnaloend.

aflaat 'pattudeandeksandmine, indulgentia' 155 *ŕe Kurraty Afŕlate niinŕ Toivutuŕe praŕt iornuŕh* < as. *aflāt* 'Ablass, indulgentia, remissio peccatorum'. — EK 1929, 11; Schlüter SbGEG 1909, 16; Kettunen LW 205.

ah (interjektsioon) 46 *Ach Armas Iŕŕandt niinŕ Jumal*, 51 *Ach Iŕŕandt*, *Mina ota ŕinu Dunne pæle*, 181 *Ach ŕina Armuline Taywane Iŕŕa*, 329 *Ach Iŕŕandt Iŕŕandt* < as. *ach* 'Ausruf des Verlangens, der Bewunderung, des Schmerzes u. s. w.' Mülleril enesel esineb 292 üs. sõnana *Ach Herre straffe mich nicht*. — Streng NRL 2; Sehwers SKhU 1; Kettunen LW 6.

altar 93 *Ja ŕe Kunningkaŕ David on kaas Lauŕiat ŕen Altary iure ŕædnuŕh*, 109 *eŕŕ ŕe Altary ees ollen ŕeiŕnuŕh*, 178 *niinŕ ŕen Rõrgke Altare* < as. *altar, alter* 'Altar'. — Schlüter SbGEG 1909, 42; Streng NRL 5; Kettunen LW 18; Donner VEtFW 8. — Vt. märkust 1.

amet 8 *Kuy tæma oma Ameti ŕiŕe aŕtiŕ*, 52 *tæma Jütluŕ Amet*, 81 *lebbu ŕen Jütluŕe Ameti*, 94 *Tæma olta mea Amety ŕiddes tæma eales on*, 117 *Niinŕ on kaas õche eife Riŕti Juimeŕe Amet*, 259 *mea Jumal ŕinu pæle ŕinu Ameti ŕiddes leŕŕitab*, 310 *tæma Amet niinŕ Tõh*, 327 *Tæma piddab oma Ameti niinŕ kuŕmeŕe ŕiŕe icema*, 328 *ŕuhre niinŕ rapeta Ameti ŕiŕe tahat kuŕuda*, 340 *ŕe Põha Jütluŕ Ammeti auuŕuŕtame*. Pandagu eraldi tähele liitsõna: 88 *moõne auuŕuŕ Ametmees*, 94 *õr Ametmees* < as. *ammet* (s. v. *ambacht*) 'ein Handwerk, die Handwerkszunft, Amt jne.' Üs. sõnana esineb Mülleril 293 *ihre Ampt*. — Schlüter SbGEG 1909, 43; Streng NRL 6; Sehwers SKhU 2; Kettunen LW 9; Donner VEtFW 8.

anker 'ankur' 300 *piddab ... ŕe eife Plicht Ander ollema* < as. *anker* 'Anker, jede ankerartige Verklammerung'. — Schlüter SbGEG 1909, 44; Streng NRL 7; Sehwers SKhU 3; Kettunen LW 19; Donner VEtFW 9.

apostel 18 se Põhja Apostle Pauluše kaas, 55 Minckpraht ninda paiatab se Põhja Apostel, 65 lebby nente Apostlide, 67 nind omalle Apostlille feskmut, 148 sen Põhja Apostle Pauluše kaas ihastada nind iultesti iüttelda, 332 seht Põhja Apostle Pauluše ümberpördmehest, 333 tæma jäab nemat õchex Apostlix nind Oppiar, 335 nind Zumal tachtis tedda õchex juhrembar Apostelir teha. Ühe korra esineb see sõna ka eestistatud kujul: 330 oma Postlilt küßis < as. Lasch-Borchling MNW *apostel, appostel(e)* 'Apostel, Sendbote'. — Sehwers SKhU 4; EK 1924, 174 jj-d.; Donner VEtFW 10.

arst 14 Nind et eb nente terwelle õchtefit Arste waya olle, 66 õr Hëe Arjt, 170 keik Arstit nind Wanambat, 178 tæma on se eife Arjt < *arste* 'Arzt'. Sõna esineb ka teisel kujul, mis osutab laenamist üs-st: 175 syß pañeb se Arjt kš õche juhre Plastre, 254 nente Arjtide iures abby õgnuth, Ja õr trõstlik konnõ on se eife henge arjt < üs. *Arzt*; Müller 168 *Vnser Artzt*. — Sehwers SKhU 6; Schlüter SbGEG 1909, 40; Kettunen LW 14, 15.

begäärima 'soovima, ihaldama' 137 mea tæma Südda eales begerib, 184 Zumalalt jefama aßia begehime < as. Lasch-Borchling MNW *begëren* 'begehren, fordern'. — Vt. märkust 2.

blöömike 'lilleke' 211 Keik Liha on kudt se Heyn, nind keik tæma Auwo on kudt se Blömikene se Welia pæl. Se Heyn kuiwab erra, se blömikene kullub erra, 219 Job nymetab õche Inimeße õchex Blömi-keßex < as. *blomeken* demin. 'Blümchen'.

doh vt. toh.

eksempel 'eeskuju, näide, näidis' 21 et næmat tæma Exempli praht, piddawat kaas sen Jßfanda pæle lothma, 70 Kudt meil Exēplit omat, 86 wõyra Rachwa Exemplit, 127 palu Exempla et tuüstuß, 146 Seht on meil õr kaunis Exempel, 160 kuy meile needt Hystoriat nind Exemplit, 257 nente Põhade Inimeße Exemplide pæle, 290 Seht on meil õr ellaw Exempel, 294 Nedt juhret nind hirmsat Nuchtluße Exemplit, 312 Nind tahab se wana Simeon meit oma Exempli kaas oppeta nind mainita, 340 Nind se Põhja Apostle Pauluše Exempele praht keume < as. Lasch-Borchling MNW *exempel* 'Beispiel, Muster, Vorbild; im besonderen belehrende, in Predigttexte eingeführte Erzählung als Beispiel, Predigtmärlein'. Mülleril enesel esineb 171 *Wie wir des viele Exempla haben*.

epistel 1 neet Euangeliumit, Epistlit, nind muhd kaunit Tæmo-
lanlut siße seednut < as. *epistole* 'Epistel'; Lasch-Borchling MNW *epistel(e)* 'Epistel'. — Streng NRL 17.

evangeelium 1 neet Euangeliumit, 14 Nente Wanjete jaab je Euangelium fulututh, 35 lebbi je Euangeliumi paistufe, 67 jen Põha Euangeliumi Dppetufe ije oppenut < as. Lasch-Borchling MNW *ewangelium*. Müller 334 *Ds Euangelium*. — Streng NRL 18.

evangelist 31 Nind firiutab faas je Euangelist, 41 firiutawat needt Euangelistit, 48 Kudt meile needt Euangelistet firiutawat < as. Lasch-Borchling MNW *ewangeliste* 'Evangelist'. Müller 258 üs. *In den Evangelisten lesen wir*.

fordeenima vt. teenima.

fordeenistus vt. teenistus.

fordeenst vt. teenistus.

forskoonima 'armu heitma, säästma' 130 Semp: eb vor-
schone Sumall mitte je Pääise Alma, eth nüith Sum: meidt vjshonib
< as. *vorschonen* 'verschonen', *vorschoninge* 'Verschonung'. —
Märkus 3.

Frankriik 'Prantsusmaa' 207 fuy ks je Ruüingfa Frandrite
Maast, je Frandrite Ruüingfas < as. *Frankrike*.

föörspraaker 'eestkostja' 174 ia je eife Vorsprafer on < as.
vorsprake 'Fürsprecher, Advocat, Sachwalter, Vertheidiger jne.'
Eestis olev laen eeldab lähtumist < *vörspräker*. — Märkus 3.

fööarviitima 'ette heitma' 306 Mina eb vorwyte ks minu Ju-
malalle mitte, eth täma oma Abby faas pißuth kanva wibixe < as.
vorwiten 'vorwerfen, vorrücken, hohnsprechen'. — Märkus 3.

gehoorsam 'sõnakuulelik, kuulekas' 34 nind olli gehorjam
amma ristit Surma siße, 83 kumba täma fulnut nind gehorjam olnut on
< Lasch-Borchling MNW *gehõrsam* 'gehorsam, hörend auf'.
— Vt. märkust 2.

günnima 'soovima, soodama' 76 jelle wayse Juimeje Suggule
mitte günninuth, 124 jelle toyjelle jefama hæd günnima, 213 is günni
tämalle je Düne mitte < as. *gunnen* 'gönnen, verstatten, gewähren'.
— Schwerts SKhU 39. Vrd. Wiedemann EWb *künnama*
'gönnen' tolaegse kirjakeele neologismina; Schlüter SbGEG
1909, 40. — Märkus 2, 3.

haamer 'vasar' 299 Kloppe wachwaste je Palve Hamere ks
< *hamer* 'Hammer'. Kriips tähe *m* kohal osutab seda, et konso-
nant on pikk ja eelnev *a* lühike. Seega siis on häälдатud *hammer*.
Wiedemann EWb tunnebki kõrvuti *haamer* ja *hamber* 'Ham-
mer'. Lühike vokaal sunnib arvama, et laenuandjana peaks kõige-

pealt üs. arvesse tulema. Siiski ei ole tingimata tarvilik laenuallikaks arvata üs-t, sest balti-as-s näib olevat olnud lühike vokaal ka sõna *kamber* vastes (vt. allpool). — Schlüter SbGEG 1909, 17, 20, 25, 43; Sehwers SKhU 6; Saareste LV 206; Wiget SbGEG 1927, 267; Kettunen LW 267; Donner VEtFW 27.

heilant 'õnnistegija' 292 *Seft*, eth meddy *Jff*: ninc *Heylandt* feide *Ilma Inimeste Pättude* eddest on maguth < as., üs. *Heiland* (Kluge EtWb). Üs. sõnana esineb Müller 288 *Tröfte Vns Gott vnser Heyland*.

histooria 'lugu, jutustis, ajalugu' 40 Nüit ollet teye A. R. enne põhma seft *Euangeliumi Dppetuseft*, sen kauny *Historia* fulnut, 86 wõyra *Rachwa Exemplit* ninc *Hystoriat*, 273 *Sesama* oppeb meile se *Historia*, 277 üche kauni *Historia*, 333 Ninc omat faas *šejnaze Historia* šiddes. See ladina algupäraga sõna on eesti keelde võinud tulla kõigepealt just as. kaudu. *Biblia 1599 Historien Register*. — Donner VEtFW 43.

hoov 'õu' 125 on meddy *How* ninc *Maya* < *hof* 'Hof, der (meist umschlossener) Raum neben einem Gebäude oder um dasselbe'. — Sehwers SKhU 148; Streng NRL 34, 38; Ojan-suu SUSA XXIII 13, 5; Donner VEtFW 47.

härä 108 eth *Önnis H*: *Baltzar* ninc *H*: *Johan* ? < as. *here*, *her* 'Herr, besonders Titel der Adlichen, Richter und Geistlichen'. Kahjuks ei esine sõna tervelt väljakirjutatuna, vaid ainult siin esitatud lühendis. — Schlüter SbGEG 1909, 13; Streng NRL 31 jj.; Donner VEtFW 38.

hühler 'silmakirjateener' 318 *Perrast* omat faas feid *Hüchlerit*, ninc *Phariseirit* *Ebbauschufet*, se eb mitte sen *Jffanda* *Christufe* *Verdenste* ninc *Surma*, moito oma heñesa waggaduše ninc hëe tõi pæle lotwat < as. *hucheler*, *hugeler* 'Heuchler'.

iisrael 'juut; jumala äravalitsetu' 27 *Wynselt* mainitab se *Põha* *David* *Izraelli*, se on se põha *rusti* *Kirck*, 124 kudt *tæma* *nente* *Izraelly* *Rachwa* *iures* on *ellanuth*, 128 needt *Izraelly* *Lapset*, 150 eth *nente* *Izraelly* *Lapsete* *Jumal* *weel* *ellab*, 196 eth *šina* *Izraelly* *Jumal* *ollet*, 310 ninc *Izraelly*, se on, feid *üskulijet* *Inimešet*. On usutav, et see kiriklik oskussõna on eesti keeles saanud tuttavaks just as. kaudu, vrd. *Biblia 1599 ISrael*.

ingel 5 mitte üchex *Englix*, ülle feide *Englide*, 7 ny pea *fuy* se *Neugifene* *Maria* *seft* *Englilt* *olli* *kuelnut*, 13 *Kui* *tahax* se *Engel* *iürtelda*,

31 Reliandel paiatab je Engel Josefhe wašto, 52 minckfarnje juhre röymu needt Englit omat kulutanut, 58 Piddawat hend toch needt Englidt je(n) vlle imetellema, 61 kumalle neišt Engelijšt vř sefarn juhr röym olli kulututh, 153 eb mitte vche Engly echť vche Inimeše, 187 Inimeše echť Engle feel eb moy mitte errapaiatada, 271 Engli Kelede ks peaxit tæñama, 314 ninc eb mitte, kudt vř Engel ellanut, 333 is lečita faas vřkit Engly, 334 echť tæma Engli Taywašt maha lečitab < as. *engel* 'Engel'. Üs. sönana esineb Mülleril enesel 213 *mit einē Engel*, 244 *Vnd die Engel rieffen dabei aus.* — Schlüter SbGEG 1909, 19; Streng NRL 17; Sehwers SKhU 32; Kettunen LW 46; Donner VEtFW 19.

israeliit 'usklik kristlane' 27 kumb needt eifet İfraellitit omat, 309 kumba pæle nedt İfraelitit, ds jeind alle Gleubige Christen, hoffen şollen, Kuy nedt eifet İfraeliterit. Vt. märkust sõna **iisrael** kohta. Biblia 1599 esineb *ware Israeliter*.

ja 24 ia kudt je Sit piddama, 174 ia je eife Vorşpraker on, 219 ia vř igta Inim.; 220 ia vlle tæma melæ, 229 ia nedt eifet İisti weliet nič İisti Seřarat, 278 ia sel kombel ehituth, 315 ia je Eurm eb pidda vlle nente mitte walligema. Sõna on jutlustekogus õigegi haruldane. Harilikult esineb Mülleril ninc. On raske öelda, kas see sõna on tingimata saksast laenatud, kuid vähemalt näib tõenäolina olevat, et saksa keel on avaldanud mõju tema levimiseks. Pandagu selleks kõigepealt tähele samas jutlustekogus esinevaid saksakeelseid või kahekeelseid lauseid: 115 *Ja sie wünschen ds ihn alle seine werck loben*, 179 *Ja, Weñ es G: wille*, 209 *mea doch sinu, Minu, ia vnser aller Leben, auff dießer Welt ist*, 214 *Waidt jina nič Mina, ia wir alle*, 222 *od' ştirbe ia bald im erşten bade*, 288 *heute, ia allezeit*, 291 *vnd ich, ia alle Menschen*. Vrd. as. *ja* 'Interj. der Affirmation mit pronominal. Wiederholung des Hauptbegriffes der Frage', *Morgen al den dach wult by my bliven? Jesus sede: leve moder, ja ik. Peter, mynneştu my? Ja ik, here. Ja, bi minen eren, darto swere ik bi miner krone, dat etc.* — Streng NRL 42; EK 1923, 146 jj.; Kettunen LW 83; Donner VEtFW 64.

jesuiiter 'jesuiit' 319 neišt Jesuiterišt, 320 Keet juhret Şõhat Jesuiterit ninc Mufat. Nagu osutab tuletis *-er*, on sõna eesti keelde tulnud saksa keelest ja arvatavasti as-st < *jesuiter*.

juuda 'juut' 1 Juda mää, 14 Tæma olka Juda ninc Pařfana Euggušt, 36 Et Jumal jelle Juda Rachwalle oma Sana on lařknut kuluta, 40 Juda rachwa ees, 118 Seřama tunnistawat meddy faas Judat

ninck Türckit, 119 ninck eb mitte Juda eck Türcke Rachwa æft peetuth fama, kuy needt Türckit ninck Judat, 149 nente Juda R: Kirckode jiddes, 318 Tæma olfa Bagkana Türcki, eck Juda Suggust. Ladina algupäraga *Juda* on eesti keelde võinud tulla eeskätt as. kaudu, nagu paljud muudki piibliväljendid. Biblia 1599 *Wedder Juda vnde Jerufalem*. — Schlüter SbGEG 1909, 41; Donner VEtFW 73, 74.

kaarman 'voorimees' 94 Ja v̄r Kaarmañe Pois oma Perræmehe Hobbose pæl < as. *kârman* 'Kârrner'. — Schlüter SbGEG 1909, 17, 43.

kalileer 'kalilealane' 130 eth needtjinaet Galileerit feicke toifte Galileeridde eddest omat Pattušet Inimešet olnuth < as. Biblia 1599 Markus XIV 70 *Wente du bist ein Galileer*. Mülleril 130 on üs. *von den Galileern*.

kamber 12 üche Piipofesse Kambre eck tubba ollexit jisse kuthuut, 33 et næmat tæmalle üche piipofesse Soia Kambre ollexit andnut, 34 minu Kambride jiddes, 299 tæma Ricka warra Kambre ette, 317 Meye Kambrit omat tewš hūydt < as. *kamer* 'Kammer'. Eesti keeles esinev lühivokaalne kuju *kamber* eeldab lähtumist < as. *kammer*. Ka läti keeles on Sehwers SKhU 45 *kãmbaris* 'Kammer'. — Schlüter SbGEG 1909, 28, 44; Streng NRL 48; Kettunen LW 149; Donner VEtFW 88.

kapiitel 'peatükk' 53 v̄dirja Capitli jiddes, Seitze Capitli jiddes, v̄dirja Capitli jiddes < as. *kapittel*, *capitel*, *capittel* mitmes tähenduses. — Streng NRL 54.

kapp 'mantelkuub' 155 Moõitadt omat hend nente Mufade Kappide fs lasfnuth maha mattada < as. *kappe* 'langes Oberkleid, das den Kopf bedecken kann, bes. Mönchgewand, Kutte; später die Kopfbedeckung allein'.

kardinal 90 feid need Cardinalit < as. Mackensen BT 24 Tallinna surmatantsust *Volge my, her kardinale!* — Sehwers SKhU 333.

katekismus 45 meddy Põha Catechismo Dppetufest, 46 meddy Põha Catechismo Dppetufje jiddes, 107 meddy Põha Catechismo Dppetufje faas, 112 meddy Põha Catechismi Dppetufje jiddes, 113 meddy Põha Catechismi Dppetufje faas, 197 n̄d fs se Lapje Catechism. Peab arvama, et seegi ladina päritoluga kiriklik oskussõna on saanud eestlasele tuttavaks as. kaudu. — Schlüter SbGEG 1909, 23, 43.

keed 'kett' 22 nind mina ollen kumarduth senfinage rašeda Raudkedide jiddes < as. *kedene*, *kede* 'Kette'. — Schlüter SbGEG 1909, 21, 25; Sehwers SKhU 64; Ojansuu SUSa XXIII 13, 3; Kettunen LW 116, 372.

keemel vt. **skeemel**.

keiser 5 Tæma olfa Keyser, Kuuningas, Furst, 91 sen Römery Keisere, 122 eth faas v̄r Paqtana Pæmees omale Keyserille on firiuantuth, 123 Kudt niith se Keyser oma Pæmehe Kamato ollu lugenuth, syš firutis se Keyser iells, 206 nente Keyseride < as. *keiser* 'Kaiser'. — Schlüter SbGEG 1909, 43; Streng NRL 58; Sehwers SKhU 63; Kettunen LW 118; Donner VETFW 104.

kek 'narr' 156 Inimeste fedide Sædtuše wašta, 155 fedu mængfu, 306 Toesti se eb olle minul mitte v̄r Kefimængf < as. *geck* 'thöricht, närrisch; Thor, Narr'. — Ojansuu SKTT 147; Sehwers SKhU 43; Kettunen LW 56; Donner VETFW 104.

kelder 255 Ollo Kellere siše, Ollo Kelleri sees < as. *keller*, *kelder* 'Keller, als Gefängnis'. — Schlüter SbGEG 1909, 28, 44; Streng NRL 59; Sehwers SKhU 63; Kettunen LW 114, 117; Donner VETFW 105.

kinkima 62 Ræ meile oma Arma Aino Poya omašt juhrest rochfest Armušt on andnut nind schenkenut, 63 omašt juhrest rochfest heldest Armušt schenkinut nind andnut on, 102 mea tæma meile schenkinut on < *schenken* 'schenken, geben'. — Schlüter SbGEG 1909, 25; Sehwers SKhU 133; Kettunen LW 396; Donner VETFW 106. — Märkus 4.

klaas 177 fuy v̄r Bwš Glasacken, 211 fuy lebby v̄che Glase Adna, melia watab < *glas* 'Glas'. Eesti sõna osutub, et balti-as-s on häälдатud pika vokaaliga *glās*. — Schlüter SbGEG 1909, 17, 20, 25; Streng NRL 95; Sehwers SKhU 36; Kettunen LW 59; Donner VETFW 168.

klenöödie 'aare' 125 se eife nīd feide forgtomb Ande nīd Klenödye, 132 on se eife nīd feide forgtomb Ande nīd Klenödye, 140 nīd feide kallimba Klenödie < *klénode*, *kleinode*, *klenodien* 'kleines Ding, unbedeutende Sache, Kleinigkeiten überhaupt, kleine Abgabe, Geschenk, Frohnzins, feine Kunstarbeit (besonders von Goldschmiedesachen), Kleinod' jne. — Streng NRL 66; Sehwers SKhU 50.

kloppima 299 Kloppe wachwaste se Palwe Hamere ks < *kloppen* 'klopfen'. — Kettunen LW 140.

kool 130 Kirikut nind Scholit, 140 Scholi nīk Kirkode siffe Iektitama, 145 Scholi siddes, 172 ks ned Nohred Lapsset Scholide siddes, 226 Kirkut nind Scholit errarikututh, 228 ke ešimelt sawat Schole panduth, se eife Rišti Schole sees. Pandagu eraldi tähele liitsõna 88 Scholi Põysidte kaas mahamattetuth, 94 fuy meye nente Schole Põyside kaas Chore siddes laulame, 110 ScholiPõysit, 145 fuš ned nohret ScholyPõysit, 228 Schole Põysit nind Tütret < as. *schole, scholene* 'Schule'. — Schlüter SbGEG 1909, 25, 43; Streng NRL 74; Sehwers SKhU 108; Kettunen LW 373; Donner VEtFW 133. — Märkus 4.

koolmeister 'õpetaja' 145 oma Arma Schoelmeistri wašta, 149 echf v̄ Schoelmeister se Chore siddes, 246 meye Schoelmeistrix, 261 eth se Põha Rišt meddy feikede Schoelmeister on, 278 ia nedt samat Schoelmeistrit < as. *scholemester, scholmeister* 'Schulmeister'. — Schlüter SbGEG 1909, 43; Streng NRL 74; Sehwers SKhU 108; Kettunen LW 373. — Märkus 4.

koor 'kirikurõdu' 94 fuy meye nente Schole Põyside kaas Chore siddes laulame, 108 Kirko echf Chore siddes, 109 fuš mina Chore siddes, 149 echf v̄ Schoelmeister se Chore siddes < as. *kõr*. — Streng NRL 83; Sehwers SKhU 61; Donner VEtFW 143.

kroon 81 minu Süddame kõstlic Cron, 218 ke Sydit nind Kronith fandwat < as. *krona* 'Krone'. — Streng NRL 79; Sehwers SKhU 59; Schlüter SbGEG 1909, 16; Kettunen LW 157; Donner VEtFW 135.

krõõnima 'kroonima' 308 feike Auvo ks frõnituth < as. *kronen* 'krönen, eine Krone oder einen (Jungfern)Kranz aufsetzen'. — Streng NRL 78; Sehwers SKhU 59. — Märkus 3.

kunst 'kunst, oskus, teadmine, abinõu, kunts' 27 Se on nait se eife Kunst, ke setta tunneb, se on feikešt heddašt awituth, 97 Syš eb olle šæl muhd echf parrembat Kunsti mitte, 99 nind eb mitte nente Laušjade echf muh Kochiretti Noyakunstime iure iozma, 104 Rūith eb olle šæl parrembat Kunsti mitte, 234 Erranes se on se feike juhremb nīk parremb kunst, 312 et šejama se feike parremb nind faunimb Kullane kunst on, ke Jumala kartuše siddes ellab, Waidt nait on se eife Kullane kunst, mea meile se wana Simeon Iebbi sen Põha Waimu oppes, 331 nind feike oma tōh, wæe, nind kunstī kaas hucka mennema < as. *kunst* 'das Können sowie das Wissen als die Fertigkeit'. — Schlüter SbGEG 1909, 45; Streng NRL 70; Sehwers SKhU 107; Kettunen LW 373; Donner VEtFW 127.

kuntskop 'teade, teadaanne' 213 *syß thodi tæmalle je kund-
schop* < as. *kun(t)schap, kon(t)schap, conscop, kunschop* jne.
'Kenntnis, Kenntnismahme, Kundschaft' jne. — Schlüter
SbGEG 1909, 40; Streng NRL 82. — Märkus 4.

käärima 309 *erraneß tæma payjub ninf gehrib igfepeiw ricafiti*
< as. *geren* 'gähren'. — Schlüter SbGEG 1909, 20, 25, 31;
Kettunen LW 67. — Märkus 2.

kört 'pöll' 42 *ninf tegfijit henejalle Schürti* < as. *schorte*
'Schurz, Schürze; als Theil der Rüstung der den Unterleib deckte,
Panzerschurz'. — Schlüter SbGEG 1909, 44; EK 1922, 19;
Saareste LV 166; Wiget SbGEG 1927, 268; Kettunen
LW 122, 179; Donner VETFW 161. — Märkus 3, 4.

köstlik 'kallis' 81 *minu Süddame köstlic Cron, 122 on üx köstlic*
aßu, 217 Ja toesti üx kaunis ninf köstlic Eslo. Söna põlvneb arvata-
vasti as-st < *kost(e)lik* 'köstlich, was viel kostet, Kosten verur-
sachend'. Üs. *sönana esineb Mülleril 217 ein fein köstlich*
leben. — Märkus 3.

künstlik 'osav' 93 *je feide Kunstlikimb Meister, je feide parremb*
ninf Kunstlikimb Meister < as. *kunstlik* 'künstlich, geschickt'. —
Märkus 3.

laat vt. aflat.

lamm 'pori, muda' 299 *mina wayo üche sügkewa Schlam, fuß eb*
Pochia olle < Kluge EtWb üs. *Schlamm*; as. *slam* 'Schlamm'.

lantskneht 'palgasödur' 226 *syß piddat teje ülle meldæ neife*
Landsknechtille nente Kuw raha andma, 231 piddawat fæ je Risti Lands-
knehit, ninf nedt eifet Ristifandiat ollema < as. *landesknecht, lans-*
knechtz 'Bewaffneter zu Fuss (im Dienst eines Landesfürsten)'.

lappima 'paikama' 220 *lasfe hendß lappida kuy üx waña Rye*
jaab lappituth < as. *lappen* 'durch Aufsetzen eines Lappens aus-
bessern, flicken, aus Stücken zusammensetzen; dann überhaupt
ausbessern'. — Ojansuu SKTT 156; Kettunen LW 184;
Donner VETFW 168.

leer 'öpp, öpetus' 34 *Windperrast je Veerpois eb olle mitte ülle*
tæma Meistri, 336 eb faas mitte je Apostel (parandatud: Veer Pois)
parremb kui tæma Meister < as. *lere* 'Lehre, Unterricht', *ler(e)knap*
'Lehrjunge'.

Liiflant 'Liivimaa' 86 *ninf Lyfflande Mää pæel, 88 eth Lyff-*
landt üx sefarn kaunis Mää on olnut, 262 meddy Lyfflande Maa pæet,
288 selle Wayfelle erraricututh Lyfflande Maale < as. *Liflant, Lyflant.*

liikpajatus 'võrdlus, tähendamissõna', 237 Se Prophet Zacharias fuy ks Malachias, nimetawat je Kristi, vcher puchtar pehemexer, kumba Liedpaiatuße næmat omat wottuuth, vchest Kullajepast. Sõna esimene osis < as. *lik, like* 'gleich, eben, gerade, nicht krumm; übertr. gleich, ähnlich', *likwort* 'Gleichnis', *liknisse* 'Gleichnis'.

loorber 332 ninck packatis fui v̄x Loerber Puh < as. *lôrbere*. — Kettunen LW 208; Sehwers SKhU 74; Streng NRL 96.

lust 'rõõm, lõbu, himu, lust' 125 syß pidda meye juhre Luſti ninck hymõ faas Jumala Sana tagfa nouwma, 139 ny juhre luſti ninck røymu ks, 142 Se on jen Kochretti Süddame Luſt, 222 Ninck nente Liha Luſti hymõ tagfa nouwduuth, 316 je kaunis Luſtlyd ninck Paradyß, Kæ oma Luſti piddawat jen Iſſanda Keſkude ſiddes, 319 hee meele ninck luſti praſt, 321 minckpraſt v̄x igfa mees luſti Jumala Sanaſt piddab piddama, 339 ninck feide Liha luſti, feide Alma Luſti < as. *lust* 'Lust, Begehren'. — Schlüter SbGEG 1909, 19, 40; Streng NRL 105; Sehwers SKhU 75; Kettunen LW 209; Donner VEtFW 190.

lutteraan 'luterlane' 207 eth næmat ned Lutteranit, nedt olle meye, fe meil je Jumala S: ſelgfeſti on, tachtſit erratap: Sõna lähtekohaks on arvatavasti as. *lutterân*.

lõvi 70 Se Prophet Daniel nente Louwehawwade ſiddes, 79 fe Karrud ninck Louwit õllewoitnut omat < as. *louwe, lauwe, lowe, lewe* 'Löwe'. — Schlüter SbGEG 1909, 43; Sehwers SKhU 69; Kettunen LW 203. — Märkus 6.

maaler 243 eth nedt Malerit jen Iſſ: Chrm vche piſſokeſe ninck fauny Vapſe ſarnax, omat malinuth < as. *maler* 'Maler, pictor'. — Schlüter SbGEG 1909, 43; Streng NRL 110; Sehwers SKhU 77; Kettunen LW 229.

maalima 52 malib faas feide ſe Inimeſte ſilmade ette, 188 Ja ſeſinane eſimene Verß malib meddy ſilmade ette, 204 Redſſinatzet Samat A. K. malivat meddy Silmade ette, 209 malib ninck kiriutab je Jumala Mees Mojes, meddy feide Silmade ette, 221 ſaab meddy Silmade ette malituth < as. *malen* 'malen, pingere'. — Schlüter SbGEG 1909, 20, 31; Streng NRL 110 jj.; Sehwers SKhU 77; Donner VEtFW 195.

maat 'mõõt' 249 Jumal annab ninck iaab vche igfa Inimeſelle oma mate, fuy palju, ninck mea tæma peab kaſatama, 241 tæma ſõtab meidt je Nuttuleiwa ks, ninck iotab meidt vche teuwe Mate < as. *mate* 'Mass'.

mantel 257 eife ninda kuy jina nüith je Nijti kuwe, echf je Nijti mantle fañat, 292 Armuliko Tiwade nindf Mantle alla, 297 Kuy meye hend jen feife wægkwama Zumala Jffa tæma Armuliko Mantele alla petame, 301 Nedtjamat jinu Armuliko Mantle fš kinni fattat < as. *mantel* 'Mantel'. — Schlüter SbGEG 1909, 18, 44; Sehwers SKhU 79; Kettunen LW 216.

meister 10 echf v̄r Meister tæma Jallañ, 13 Kudt je Meister jē Gebr. ramato jiddes [paiatab] iütleb, 34 v̄lle tæma Meiftri, 46 juhr nindf forgte Meister, 93 je feife parremb nindf Künstlikimb Meister, 107 eth Zumal Pöha B: iße je eife Meister on olnuth, 230 oma Arma Jffanda nindf Meiftre fš, 258 Jore jina jen Ellawa Zumala iure, fe je Minus Meister on awitamas, 336 Mincprañt je Sullane eb olle mitte parremb fui tæma Jffant, eb faas mitte je Apofitel (parandatud: Lēer Pois) parremb fui tæma Meister < as. *mester, meister* 'Meister, jeder Vorsteher, Herr, Aufseher', 'Ehrenvoller Titel für Gelehrte, besonders Ärzte'. Ūs. sōnana on Mülleril näit. 71 *irer aller Meister*. — Schlüter SbGEG 1909, 43; Streng NRL 120 jj.; Sehwers SKhU 78, 79; Kettunen LW 220; Donner VETFW 204.

mess 'missa' 155 Moñifat omat muhdsjarnast fechy mængku mottel-nuth nindf jisse jædnuth, kuy jæl omat, je Henge [Meif] Meß, 320 et næmat feifc Oh jiddes v̄llestoufwat, luggema, laulma Meji piddama < as. *messe*. — Streng NRL 120; Sehwers SKhU 80; Donner VETFW 204.

märk 123 mea mercf echf tuñstæcht je on, 131 mea jyj je eife mercf n̄cf Tuñstæcht on, 335 Syn piddame meye faas n̄it tædma nindf mercfille pannema < as. *merk* 'Zeichen'. — Schlüter SbGEG 1909, 18, 31; Streng NRL 118; Sehwers SKhU 79; Kettunen LW 219 jj.; Donner VETFW 203. — Märkus 5.

märkama 21 nindf tæma Korwat lajex mercfada meddy Palwe pæle, Sinu armu Korwat fena minu pohle, nindf mercfada minu Palwet, 108 Kuy meye eifesti nente Sanade pæle mercfame, 112 eth faas je Kehr Rachwas woywat mercfada, n̄cf mærfab ned Sanat, 299 muito tahax Oma Armuliko Korwat lafche mercfada jinu Palwe pæle, 300 Nindf tæma Korwadit lafche mercfada tæma palwe pæle < as. *merken* '(auf)merken'. — Streng NRL 120; Sehwers SKhU 79; Schlüter SbGEG 1909, 31; Donner VETFW 203. Ūs. sōnana esineb Mül-leril 303 *Mercke diß woll*. — Märkus 5.

märtel 'märter, märtüür' 73 Keide nente Patriarchil', Prophetill, Apofitill nindf Mertleril, eb olle mitte rahwo olnut, 100 kudt jæl omat

olnuth ned Wertlerit < as. *martelere, mertelere* 'Märtyrer'. — Streng NRL 117. Üs. sõnana on Mülleril 243 *an den Heiligen Märterern*. — Märkus 5.

mörder 'mõrtsukas' 65 nind laßeb hend iße kesf nente Mõrdrit seka jen Rysti Ladwa peel erratappada, 178 meye selt Þörkult Mõrdrit... olleme sanuth, 188 nedt eifedt Waimulifudt kuy ks Hiwolifudt Mõrdrit, 307 kuy v̄y eife hirmus Mõrdre hand < as. *morder* 'Mörder'. — Sehwers SKhU 79; Schlüter SbGEG 1909, 30, 31, 41. — Märkus 3, 6.

mükkama 'ehtima' 99 eth eb næmat hend mitte woy lifuda eht v̄lles mücfada < as. *smucken* 'smuck machen, schmücken'. — Sehwers SKhU 112; Schlüter SbGEG 1909, 40. — Märkus 3.

mündrik 'paadimees' 87 nind faas ny mouda Mündrifo Þatit < as. *munderke* „Mündrich“; in Reval noch heute die Benennung für die Bootführer, welche Waren, Ballast u. s. w. vom Ufer an Bord des Schiffes bringen und umgekehrt vom Schiffe ans Land bringen'. — Märkus 3.

müür 206 v̄y Tulline Mühr, 306 kuy v̄y kindel Mühr < as. *mure* 'Mauer'. — Schlüter SbGEG 1909, 40; Streng NRL 126; Sehwers SKhU 82; Kettunen LW 226; Donner VEtFW 214. — Märkus 3.

naaber 130 meddy naber < as. *naber* 'Nachbar'. — Streng NRL 129 jj.; Sehwers SKhU 83; Schlüter SbGEG 1909, 26; Kettunen LW 252; Donner VEtFW 218.

narr 120 meye olleme nyjarnašet hulluth Narrit < as. *narre* 'Narr'. — Streng NRL 130; Sehwers SKhU 82; Kettunen LW 253; Donner VEtFW 220.

nüpike 'kerge hoop' 181 pea meye v̄y knüppifene täma Ranna ette lõhma < as. *knipken* 'das Schnellen mit dem Finger, Fingerknips'. — Sehwers SKhU 55. — Märkus 7.

ohver 23 Mea on sefarn andexandmene moito, kuy se eife Offer? kumb meddy eddest on v̄lles offertuth?, 173 nind lebby se aino Offer, 269 mea se eife Offer on, 337 Neet Offerit mea Jumala meele nind tachtmeße perrast on < as. *offer, opper* 'Opfer'. — Schlüter SbGEG 1909, 40; Streng NRL 247; Sehwers SKhU 149, 331; Kettunen LW 264; Donner VEtFW 397.

ohverdama 17 offerdab faas Jumala wiha nind se igkeweße nuchtlufe faas, 40 pidddy v̄lles offertuth nind erratappetuth jama, 268

Offere Jumalalle [Muvo] Tänuo, 269 Offere Jumalalle Muvo, 312 Seft, et Chr̄ v̄rfordt on v̄lles offertuth < as. *offeren, opperen* 'opfern'. — Streng NRL 246; Sehwers SKhU 148, 331; Kettunen LW 264; Donner VETFW 397.

oorsak 'põhjus' 40 Senſinage Drſake praft, 99 Ja eife ſeſama Drſake perraſt, 107 feſt Drſakiſt, Se Epimene Dhrſaek, feſt Epimeſe Dhrſakiſt, Se toine Dhrſaek, 111 ned Dhrſakit, 112 Se Wymne Drſaek, 113 Se toine Dhrſäek, 114 ia ſe eife Pæ Drſaek, 128 ſe Dhrſaek, 184 ned Dhrſakit. Öige harilik sõna Mülleril. Üs. vastena esineb 298 *Vhrſach*. < as. *orsake* 'Ursache, Grund, Veranlassung'. — Sehwers SKhU 148.

paater 'palve' 18 Kuy meye [kaas] ſel kombel meddy Põha Patre ſiddes kaas tehme. Sõna on tulnud as. kaudu < ladina *pater noster*. — Schlüter SbGEG 1909, 42; Sehwers SKhU 328; Kettunen LW 309.

paavst 44 Sen Pännige Paweſti ninck keicke tæma Selschoppite iures, 90 eth tæma ſen Paweſty ije . . ., 155 Iſteerranes ſe Paweſte all, 183 kuy ſe Paweſti ninck Türcki waſta woime ſeiſta, 319 næme ſeſt Põha Paweſtiſt, 330 eb mitte mea ſe Põha Paweſt keicke tæma Pännige hulcka nente Jeſuwitere kaas keſib < as. *pawes, pawest* 'Papst'. — Streng NRL 137 jj.; Sehwers SKhU 333; Donner VETFW 245.

pannine 'patune' 4 ninck waſto ſen Pännige Ilma, 19 on tock ſe Pännige ilma kombe, 30 eb ſa mitte v̄rpeines neiſt Pännige Jnimeſeſt, 44 Sina Pannine Wajm, Sen Pännige Paweſti ninck keicke tæma Selschoppite iures, 67 Se Eife piddab ſurrema ſen Pännige eddeſt, 74 ſe on ſen Kochretti ninck Pännige Ilma Süy, 133 waidt needt Pänniget, 136 needt Pänniget Jnimeſet, 139 ny hirmus on nente Pannigede Surm, 233 kuy nedt Pänniget hend eb mitte parranda, 245 Ninck ſawat ninda Pänniſex. Jutlustes väga populaarne sõna. < as. *bannich* 'der im Banne ist'; *Hefstu mit bannyghen mynschen ghemeenschap gehat*. — Streng NRL 141; Sehwers SKhU 8; Donner VETFW 250 jj.

paradiis 1 Paradiſe ſiddes, 42 ſen Paradyſe ſiddes, 125 Paradyß, 285 ſe Paradiſe ſid: < as. *paradis*. — Streng NRL 143 jj.

passioon 'kannatus, ristilöömine' 50 tæma Paſſione, Rañatuſe ninck Surma ſiddes < as. *passion, passien* 'Passion'.

pasun 11 Pittſe, ninck Paſuna heele, 115 Rytſet ſen Iſſanda Paſunadde kaas, 171 kuy tæma oma hirmſa Paſuna pæl pohub, 258 oma Paſuna pæl pohub < as. *basune, bassune* 'Posaune'. —

piip 'vile, flööt' 115 Piipide / Pypide faas, 245 Jumall peab nente Piipide seu Piilli prašt ölles fargfina < as. *pipe* 'Pfeife, Röhre, musikal. Instrument' jne. — Schlüter SbGEG 1909, 21; Streng NRL 153; Sehwers SKhU 90; Wiget SbGEG 1927, 265; Kettunen LW 298; Donner VEtFW 263.

piisup 'piiskop' 20 Kuningkas nind Pæe Piisub, 29 Tæma on faas meddi keide juhremb Kuningkas nind Pæe Piisup, 50 lebbi nente Pæepisopadde, 90 Piisopit, 195 fuy öx salwituth Kuningks nind Pæe Piisjshop, 208 Kuningkas nind Pæepisopax sanuth, 335 öx Apostel echt Bisjshop < as. Lasch-Borchling MNW *bischof, bishop* 'Bischof'. — Schlüter SbGEG 1909, 17, 22; Streng NRL 153; Sehwers SKhU 13; Kettunen LW 24; Donner VEtFW 263. — Markus 4.

piits 155 Monifat omat hend Piigade faas laschnuth perada, 231 Piigade oder ruten fæ perwat, 247 oma Jffalifo Riisti Piiga fæ perab < as. VBNW *pietske* 'Peitsche'. — Schlüter SbGEG 1909, 44; Sehwers SKhU 89; Kettunen LW 299; Donner VEtFW 263.

pill 245 Jumall peab nente Piipide seu Piilli prašt ölles fargfina, 102 Tæma eb taha faas mitte je nöddra Piilliroh katt murda < as. *spill, spill* jne. 'Musik, sowohl die Instrumente, als die Spielleute'. — Schlüter SbGEG 1909, 19, 29, 45; Streng NRL 155; Ojansuu SUSA XXIII 13, 7; Kettunen LW 289; Ariste EK 1940, 111; Donner VEtFW 264.

pillama 'ära hävitama' 331 nind næmat piddawat errapillatuth fama, fudt je Tööl neet hafanat errapuhup, Semprašt piddawat næmat errapillatuth fama sest Tuhlest, fudt neet hafanat < as. *spillen, spilden* 'aufbrauchen, verwenden, besonders zu unnützen Dingen, verschwenden, neben ab fallen lassen'. — Kettunen LW 289.

pink 191 Pende alla, 215 syß peab tæma fowa Bendide echt piisuth hölgfede pæl læßima < as. Lasch-Borchling MNW *bank, benk* 'Bank'. — Schlüter SbGEG 1909, 22, 44; Streng NRL 148; Sehwers SKhU 10; Kettunen LW 280; Donner VEtFW 257.

pinn 'nael, tihvt' 175 nind öche raudtse Pinna fæ oma waßfise Lauwa siße fairwuth < as. *pin, pinne* 'Pinne, Spitze, (bes. hölzerner) Nagel, Schusterzweck, Pflock'. — EK 1937, 137; Kettunen LW 290.

plaaster 175 süß pañeb se Urýt kš vöhe sühre Plastre, mincksarn Plastre meye sefama sühre Reya peale piddame pañema, süß peab se Plaster se wašta sühremb ollema, eb fago mina parrembat Plasterit mitte, 180 nind ninda se eife Taywaje Plastre < as. *plâster* 'Pflaster'. — Schlüter SbGEG 1909, 17, 26; Sehwers SKhU 91; Kettunen LW 303.

plih tanker 'peaankur' 300 Eife ninda N. piddab meddy Palwe, ipeer: sejinage willega Aya sid: se eife Pflicht Ancker ollema < as. *pflichtanker* 'ancora sacra, der vornehmste oder Hauptanker, weil er auf der *pflicht* liegt, um stets bei der Hand zu sein'.

pokihuus 'rõugehaigete haigla' 218 sejinage Pochehuje nind Nuttumaya sid: < as. *pocke, poche* 'Blatter, Pustel', *hûs* 'Haus'. — Schlüter SbGEG 1909, 45; Wiget SbGEG 1927, 269; Kettunen LW 25.

pool 'kääv' 218 kuy se Langk vöhe Rangfore Põla sees < as. *spole* 'Spule, Weberspule' jne. — Schlüter SbGEG 1909, 26; Saareste LV 228; Wiget SbGEG 1927, 262, 267; Sehwers SKhU 118; Kettunen LW 380.

pott 200 katla eck Potte siddeš. Siia kuulub ka liitsõna: 260 Paatab kš vř Souwo Tüch se Pottiseppa wašta, Eb süß sel Pottiseppal melæ wald olle < as. *pot, put* 'Topf, besonders ein irdener'. — Schlüter SbGEG 1909, 43; Kettunen LW 306. — Märkus 8.

praadima 101 nind lasctš nēmat ellawalt prabida < as. *braden* 'braten'.

predikstool 'räästool, kantsel' 329 et mina minu Jallade faas seusinage Predigstole pæle piddi seižma < as. *predikstól, ka preckstoel, prekstoel* jne. 'Kanzel'. — Schlüter SbGEG 1909, 34; Sehwers SKhU 95, 325; Kettunen LW 380. — Märkus 9.

prii 'vaba' 77 se eddešt is pidby vřfit Žnimene fry eck wabba ollema < as. *vri* 'frei'. — Schlüter SbGEG 1909, 21, 24, 41, 43; Streng NRL 21; Sehwers SKhU 17; Kettunen LW 29. — Märkus 10.

prohvet 2 neet Põhad Patriarchit nind Prophetid, 10 Et nit palio Prophetit nind Runningkat, 11 sen Prophecy Ešaja ramatušt, 21 se Põha Prophet nind Runnickas David, 31 mea se Jffandt lebbi sen Propheti olli vttelnut, 67 omat keik Prophetit sešt kulantunth, 157 lebby nente Prophetide Euh, 329 kuy šina se Propheete Jeremias wašta ollet

paatanut, ninf seefjin find öcher Prophetix ölle minu rachwa < as. Biblia 1599 *Prophet, Propheten und Prediger ampt.* — Streng NRL 165; Sehwers SKhU 94.

pruukima 'tarvitama, kasutama' 114 eth meye needt [faas] piddame brukima < as. *bruken* 'gebrauchen, sich bedienen'. — Schlüter SbGEG 1909, 13, 41; Streng NRL 167; Sehwers SKhU 18; Donner VEtFW 273.

praut 126 faunifte ehituth fudt ög Brudt < as. *brüt* 'Braut; auch von der rechtmässigen Gemahlin'. — Schlüter SbGEG 1909, 13; Sehwers SKhU 19; Kettunen LW 30.

pärm 249 syß piddawat needt Panniget feide mimatel je Pöchia ninf je Berme ölleörüpma, 250 aimo Berme fæ sefkaduth < as. *berm, barm* 'Hefe'. — Schlüter SbGEG 1909, 18, 44; Saaresten LV 154 jj.; Wiget SbGEG 1927, 269. — Märkus 5.

pörel, pöril 'kodanik' 30 [ninf Pöhadu Bürgerix] Taywaje Börrelix ninf Jumala Röddefundafex, 37 syß on tæma meidt je lebby Jumala Börrelix, Röddefundafex ninf Perrüx fest Igkewefest Ellust technut < as. Lasch-Borchling MNW *börger(e)* 'Bürger'. — Donner VEtFW 271. — Märkus 2, 11.

pürger 'kodanik' 30 ninf Pöhadu Bürgerix < üs. *Bürger* (Kluge EtWb). — Kettunen LW 23; Ariste EK 1940, 113. — Märkus 2.

püss 99 ny fuhret hirmsat Raudristat ninf püßith < as. Lasch-Borchling MNW *büsse* 'Schiesrohr, Handfeuerrohr; grobes Geschütz, Kanone'. — Schlüter SbGEG 1909, 19, 40; Streng NRL 175; Sehwers SKhU 12; Kettunen LW 23; Donner VEtFW 280.

püssike 'karbik' 222 öche Püßifeße Raßæ on ölleßawanuth, 225 Pandoræ Püßifeße < as. Lasch-Borchling MNW *büsse* 'Büchse, Dose, Gefäss jne.'. — Sehwers SKhU 12.

püüt 'saak' 70 Seßinañe Lapfukene on je eife wegfeß Sodda Pæmees, fæ seu Kochnretti feide tæma Wæe ninf Raudrista faas on maha löhnut, ninf iaab seu Püty welia < as. Lasch-Borchling MNW *büte* 'Anteil, Beute jne.'. — Schlüter SbGEG 1909, 25; Sehwers SKhU 13.

raasima 'märatsema' 201 meßafat ninf rajifat ny weifasti fuy næmat eales tachtwat, 244 syß rajib ninf mæßab je Rurrat < as. *rasen* 'rasen'. — Ariste ERL 96; Sehwers SKhU 99; Donner VEtFW 286.

raatus 'raekoda' 225 Kirikut ning Rathhufit erraridõda < as. *râthûs* 'Rathhaus'. — Schlüter SbGEG 1909, 43; Streng NRL 179; Sehwers SKhU 98; Kettunen LW 345; Donner VEtFW 286; Ariste EK 1940, 112, 113.

rakker 'nülgur' 310 ds er nicht ein zörniger ning Wally Sundi / eõf Rakker olle, Erranes õg ErraLunnastaya, ning se eife Armuline Awitaya < as. *racker, racher* 'der den Unflat fortschaft; daher Schinder, Abdecker, Abtrittsfeiger, Todtengräber'. — Sehwers SKhU 98; Kettunen LW 329; Donner VEtFW 289.

redel 81 se eife Reddelme, mea se Patriarch Jacob Wma siddes on næhnut, kumba Reddelme õg Taiwast aima se Maa pæle on oyendanut < as. *ledder* 'Leiter, bes. die Wagenleiter, die leiterförmige Seitenwand des Wagens etc.'. — Saareste LV 201; Wiget SbGEG 1927, 273; Ojansuu SUSA XXIII 13, 6; Kettunen LW 332.

reis 214 se Te eõf Reise pæle iethma < as. *reise* 'Handelsreise oder andere Reise'. — Streng NRL 183; Sehwers SKhU 99; Kettunen LW 332; Donner VEtFW 294.

rennest 'rentsel' 276 se keide paguma Royaste Reñeste jees < as. *rennesten* 'Rinnstein'. — Streng NRL 184; Sehwers SKhU 99.

rihtsnöör 'juhtnöör' 167 Jumala Eana on se eife Richtschnor, seu Teiohataia < as. *richtesnör*. — Schlüter SbGEG 1909, 26, 41, 44; Saareste LV 297; EK 1931, 10; 1933, 131; Wiget SbGEG 1927, 266; Sehwers SKhU 113; Kettunen LW 337, 376.

roos 241 eth meye, fuy tæma Sullafet, fyn Maa pæl, eb mitte tüma Padiade, eõf Roside pæl pidame keuwma < as. *rose* 'Rose'. — Streng NRL 192; Sehwers SKhU 103; Kettunen LW 348; Donner VEtFW 309.

ruum 59 et tæma meidt sen fuhre ning laya Taywase rhumi siffe tachtis mia, eb olle heñesall ise ny palu ruhmi Bethlehemii Viias < as. *rûm* 'Raum, Platz, bes. freies Feld'. — Sehwers SKhU 104; Kettunen LW 346.

rääkskop 'aruanne' 162 eth teye tæmalle piddate reekschoppe andma, 260 Eth tæma finulle ning minulle pear reekschoppe andma < as. *rekenschop* 'Rechnung, Rechenschaft'. — Schlüter SbGEG 1909, 31; Streng NRL 197; Sehwers SKhU 100; Kettunen LW 334. — Märkus 9.

röst 'rest' 101 Ruidt se Werryfoir Amachus Phrygia Linna siddes monifat Risti Inimešet öche Palawa Roste päle panni < as. *roste* 'Rost, craticula'. — Sehwers SKhU 99; Kettunen LW 333. — Märkus 3.

röömeri 'rooma' 91 sen Römery Keifere, 237 nente Römere Rächwa iures < as. *Biblia 1599 de Römer*.

röövel 126 eçf ögifit Röwer, 233 kurry tegfia eçf Röwer < as. *rover* 'Räuber'. — Schlüter SbGEG 1909, 23; Streng NRL 195; Sehwers SKhU 101; Kettunen LW 334; Ariste EK 1940, 112; Donner VETFW 312. — Märkus 3, 11.

sakrament 100 lebby tæma kally Sana ninç Sacramentide, 125 hælmefell Sacramentill keurwa, 334 Pöha Sacramentide siddes, 335 Lebby se Sacramenti seft Altarišt < *ladina sacramentum* arvatavasti as. kaudu. Üs. sönana Müller 271 *die Hochwirdigen Sacramenta*. — Streng NRL 200; Sehwers SKhU 330; EK 1940, 112.

salm 92 kaunidt Pšalmit ninç Sauluth, eth teye tædda kauny Saulode ninç Pšalvide faas piddate tænnama, 114 kumbade Pšalmit ninç Saulut, 149 se Kuuningfa Dauide Pšalmis < as. *Biblia 1599, 221 Ein Psalm Davids*. — Streng NRL 169.

salvima 195 kuy öx salwituth Kuningks, 291 ninç kally roho ks salwinuth < as. *salven* 'salben'. — Schlüter SbGEG 1909, 23, 44; Streng NRL 201; Sehwers SKhU 161; Kettunen LW 354, 398.

sant 'sant, kerjaja, vigane' 22 Se Kuuningkas David feriab kudt öx wayne Sant, 33 moito kuy se keide waysemb Sant, 40 Wayne, alltoho ninç Sant, 56 D fina Sant, ninç wayne Inimenne, 108 neift tratist ninç Santist, 178 Kuy öx ilma heütümatta Sant Inim: kumb oma narffade et katte Ridede sees keub, niç ištutab hend se keide weliemba Te ære, 216 Teñapeiw rikas, home öx Sant, 299 David feriab kudt öx Waine Sant öx pallofene leiba, 331 Ræmat omat öche Wayse Santi wašta arwatut < as. *sante* 'heilig, vor Heiligennamen'. — Ojan-suu SKTT 322; Schlüter SbGEG 1909, 42; Streng NRL 201; Kettunen LW 354; Donner VETFW 322.

selts 215 öche sejaruse Selße siße, 244 tæma tahab nedt Inimeşe Lapset heieşe Selsix ks wotta (samal leheküljel esineb ka tæma Selschoppit), 253 nente Jumala kartiade Selsist, 244 laßeß se Kochuret tæma Selsyweliet syn Maa pæl rahwul olla. Estoniseeritum kuju järgnevast sönast.

selskop 'selts, seltskond' 44 Sen Päiñge Päwesti ninck feike tæma Selschoppite iures, 82 Kochuretti feike tæma Selschoppi kaas, ninck meyndt sest Põrgku Selschoppist welia wiñnut, 83 ninck feike tæma Selschoppy kaas, 91 te sen Päwesti Selschoppy siddes ollit, 95 sest Põrgkuhaawa Selschoppist, 155 Se Türck feike tæma Selschoppe kaas, 216 Mea Selschoppe tæmal sijn Maa pæl omat. Jutlustes palju tarvitatud sõna. < as. *selschop, seltschop* 'Gesellschaft'. — Schlüter SbGEG 1909, 12, 13, 34; Kettunen LW 357. — Märkus 4.

siid 24 ia fudt se Sit piddama, 218 te Syditi ninck Kronith fandwat < as. *side, siden* 'Seide'. — Schlüter SbGEG 41; Vir 1933, 384; Sehwers SKhU 165; Kettunen LW 401.

skeemel 'pink' 310 fuy fæ tæma Jalgtschemel se Põrgkuhaawa sid: pidbifime ollema < as. *schemel* 'Schemel'. — Et see sõna esineb üksnes liitsõna osisena, võib arvata, et sõnaalguline *s* on siin alles, kuigi hiljemini on pandud kirja *keemel* (Wiedemann EWb). — Märkus 4.

skiltvaht 'täies varustuses valve' 26 kumb se Schiltwahi peele on seetuth, Sefama sjaab meit kaas sen Schiltwahi pæle, 306 eck üz Soddamees, te se Schiltwahi pæle on sædtuth < as. *schiltwachte* 'Wache in voller Rüstung'. — Streng NRL 209. — Märkus 4.

summa 'kokkuvõte' 48 Kumb se Suma ninck Dppetus on, 52 Se on niit lõhitelt se Suma, sest sinagest Jütluhest ninck Sanaft, 75 Nente-sinage mollembade Dppetuse siddes, sjaab meile se Summa sest Põha Riisti Dppetusest tædta antuth, 77 Suma ninck lõhitelt, 96 se eife Suma eck Dppetuse piddame, 146 Lõhitelt ninck õche Suma siddes < ladina *summa* arvatavasti as. kaudu. — Streng NRL 216 jj.

taaler 39 fuy tæmalle mitto tuhast Talerit eck Ruld Penningit sjaab antuth < as. Lasch-Borchling MNW *daler*; üs. *Taler*. — Schlüter SbGEG 1909, 44; Streng NRL 221 jj.; Sehwers SKhU 25; Kettunen LW 39; Donner VETFW 359.

taht 102 sen piõõõõõõ pollewa tacht errakustuda < as. *dacht* 'Docht'. — Sehwers SKhU 25; Kettunen LW 35.

tall 10 weddichse Talli sije, 13 sen weddichse Talli sije, 19 nente Loya ninck Jffanda, sen Weddichse Talli siddes walatama, 32 tulleswat ninck leutwat se Lapsufõõõõõõ sen Talli ninck Seuma siddes lessiwa, 36 moito tæma sja sen Weddichse Talli sije neutetuth, 59 kui tulleswat tæma sja sen Talli sije, 62 Motle sen weddichse Talli ninck Sõime pæle < as. *stal* 'Stall'. — Schlüter SbGEG 1909, 44; Streng NRL 223; Sehwers SKhU 118; Kettunen LW 407; Donner VETFW 263.

tangid 235 Tullise ečš kumade Tangede faas < as. *tange* 'Zange'. — Schlüter SbGEG 1909, 26, 29, 43; Sehwers SKhU 119, 141; Kettunen LW 409.

tantsima 241 ečš tanžma, nīč juhre Auwo šid: syn ellama < as. *dansen, danzen* 'tanzen'. — Ojansuu SKTT 189; Sehwers SKhU 25; Kettunen LW 36; Donner VEtFW 366.

tatar '? tatarlane' 246 Judat, Türkit, Tarat, Pağfanat, Bjadu-
lišet et Ebbaučkulšet < as. *tater* 'eig. Tartar, wird zur Bezeichnung eines Zigeuners gebraucht'; Mackensen BT 82 *Der Tatern söstlich durent man*; Russow Chronica 105 *de Rüssen unde Tatern*.

teenima 57 Minckprast, šedda eb olle meye toesti mitte vordehninut, 62 Šyš lasčem meidit faas heelmelel meddy Lehemeše thenida, 71 kudit teye šensama faas ollet vordehninuth, 73 et meye šen igkewesse Surma olleme vordehninuth, 117 ninč meye eb vordehnime enamb mitte, 118 munit næmat tehniwat ninč auwustawat needit woyrat Jumalat, 130 še šesama nuchtluše omat ydenihnuth, 158 eth næmat šesama omat Vordehni-
nuth, 180 eth meye Jumala wiha nīč nuchtluše küll olleme vordehninuth, 246 eb woy nente Nisti šš Pattuden andex and: mitte vordenida, 248 šytat nīč tenidit Jumala, 255 ninč faas ölle še Vordente nuchtluše, 301 Šinu Arma Jumala feiče Bšhastuše ninč Šykeduše šiddes tehniama, 339 roinsa ninč kauni ello faas Jumala tenima, Tæma eb olle mitte walniš yžpeines feič rysti yščulšet Inimešet tenima < as. *denen* 'dienen', *vordēnen* 'durch Dienst erwerben, verdienen, durch Gegendienste erwidern, vergelten, dienend leisten'. — Schlüter SbGEG 1909, 20, 25; Sehwers SKhU 26; Donner VEtFW 374. — Märkus 3.

teenistus 17 Jumala Thenistuše, 143 šæl on feič wöyra Jumal Tehništ, ninč Ebbaučš, 159 Aino woyra Jumala Thenistuše, 160 næmat omat feiče woyra Jumala Tehništuše, ia feiče Šogkeduše šiddes ellanuth, 168 ilma feiče meddy Hæ Töh nīč ydenšte, 235 Bšha Inimeše Kaanatuše nīč vordenšte prašt, 271 ilma feiče meddy hæ töh ninč vor-
denistuše, 286 nīč hendš tæma Vordenistuše šš röymustab, 303 oma Verdeenistuš ninč Rytuš, 318 še eb mitte šen Ššanda Christuše Verdenšte ninč Surma . . . päle lotwat, Jumala Šoya Verdenšte < as. *dēnst, denest* 'freiwillige Leistung, Gefälligkeit' jne., *vordēnst* 'Verdienst'. — Sehwers SKhU 26; Kettunen LW 37. — Märkus 3.

tempel 'jumalakoda' 68 še Engel šest Toiwutušet on oma Templi šijše tulnūt < as. *tempel* 'Tempel'. Šs. šönana on Müller 41

im Tempel schryen Vnd sagten, Hofianna dem Sohn David. — Streng NRL 226 jj.

testament 2 Wana Testamenti siddes, 118 kudi kaas sest Wdest Testamentist, 119 Sen Wana Testamenty siddes < as. Biblia 1599 *up dat olde Testament.* — Streng NRL 227.

toh 'ometi, siiski' 7 toch ilma Pattuda ilmala thonut on, 19 Du toch se Pannige ilma kombe, 34 doch ilma Pattuda, 49 syß peab tæma hend doch likutama, 50 Du toch Christ: meddy eddest kannatanut, 56 doch senfarnse suhre ilma erramoitmatta Rich: lebby, kage nind tunne toch, 60 Et tæma küll rikas on, say tæma toch wahsax meddy perrast, 61 Dmat toch needt Tarkat sest Peiwa Loußmeße Määst hend röimustanut, 99 syß ewat woy næmat doch enamb mitte kachio teha, 109 ia meddy Nohr Jßandt ütleb doch ninda, 267 toch feick mea meile sünnib, se on meddy Pattude Süy, 284 kumb toch wasto feickede Inimeste motluße on, Motle doch fina Inimeße Lappß, 327 Syß piddawat doch wagka risti Inimeßet idex oma süddame siddes neet sanat motlema. Sõna esineb jutlustes väga ohtrasti. < as. *doch* 'doch, eine Versicherung gegen eine ausgesprochene oder gedachte Behauptung anzeigend'. Üs. sõnana on Mülleriil näit. 7 *doch bleib Keuscheit rein bewart.* — Donner VEtFW 378.

tool 41 nind JütlußStole peel, 201 sejinane Jütluß Stoel < as. *stól* 'Stuhl'. Vt. **predikstool**. — Schlüter SbGEG 1909, 13, 44; Streng NRL 241; Donner VEtFW 385.

tormima 'tormama, sööstma, rajuma, mässama' 186 meddy päle stormiwat, 193 nind stormiwat feickest Paitast nīc nurkast meddy päle, 194 Ja kuy nedt eifet MerreLainet stormiwat, 205 stormikat nīc mæßakat, ny hirmsasti kuy næmat eales tachtwat, 206 meddy päle stormiwat < as. *stormen* 'stürmen, toben, poltern, stürmend angreifen und nehmen'. — Schlüter SbGEG 1909, 41; Streng NRL 215; Sehwers SKhU 127; Kettunen LW 428; Donner VEtFW 380.

torn 'vangla' 267 eth tæma se Torninuchtluße oma suhre vnd raßeda Pattude kaas hæsti olli vordehminuth, 336 Se Kunningkas Manasse saab se Torni siddes ümber pörduth, 338 kui tæma se Torni siddes olli < as. *torn* jne. 'Thurm, Gefängnis'. — Schlüter SbGEG 1909, 41; Streng NRL 234; Sehwers SKhU 146, 147; Kettunen LW 428; Donner VEtFW 380.

troost 'lohotus' 12 Syß on se meye trost nind röhm, 49 Se piddab nüit meddy trost nind röhm ollema, 56 Syß on se nüit kumatekit meddy trost, 71 sen feicke forgfemba trosti, 100 ellawat troste, Kennel

nüith abby ninč trosti tarwis on, 105 on sinul abby ninč trosty tarwis, eth tæma aino ellawat trošte ninč røymu meddy furbtuše Süddame siše welia walab, 268 tröstliko trosti, 307 meye eb woy ühtefit Sægemet Troste oma Süddame siše tacišta. See sōna ning kaks järgnevat samast tüvest olevat on jutlustes öige sagedad. < as. *trōst* 'Gemüthsberuhigung, Zuversicht. (Das W. hat aber einen weiteren Begriff als jetzt.)'. Müller 202 üs. sōnana *ds sol vnser aller trost sein.* — Kettunen LW 41.

trots 'kiuste' 331 Troš feikelle, fe meidt tæma feddest tahab errafiskuda < *trotz* 'Trotz, trotz!' — Schwerts SKhU 143; Kettunen LW 432.

trumm 'trumm, kraav' 256 jj. Ja se Palwe on ks je eife Weæ trum, kumb meddy Süddame siše iogeb < as. *trumme* 'Trommel, alles trommelähnliche; bes. ein Behältnis, in welches das Regenwasser von den Dächern herunter geleitet wird'. — Schlüter SbGEG 1909, 24, 26, 41; Streng NRL 190; Donner VEFW 306.

truu 'ustav' 12 kudt v̄g truw Kuningkas ninč Kariane, 161 kuy kaas weel teñafitepeiva feik truwit Kirko Oppiat, 187 lebby nente Truw Kirko Jff: Suh, 196 Sefama on se truw Jumala Sullane Moises, 229 doch truwište, nīč hæ Süddame mele ks, 236 Jumal on truw, 241 Sina truw Nist feikede Puide s̄æas, 297 lasčem meye nüith sen Kuiningta Da: truw mainitukse wašto wotta, 327 Eife ninda v̄g truw Oppia ninč Wagta Jumala Juimene, 336 ia feik truwit Kirko Jbandat ninč Oriat < as. *truwe* 'treue'. — Schlüter SbGEG 1909, 41.

trööstima 'lohutama' 41 sen Nayse Sæme kaas tröstnut, 43 illes ümber tröstnuth senjinage toiwutuše kaes, 45 Sefinane piddab meid tröstima, 68 Woyme meye hend kaas sestfinage Nouwandiašt tröstida?, 72 Kui nüit v̄g Ḡma oma Lapse tröstib oma Sülle pæl, eife ninda tahar mina teidt kaas tröstida Jfrael, 100 meddy nöddruše siddes tröstib ninč finnitab, 139 Ja næmat omat need wanambat tröstnut ninč paiatanuth, 214 ninč eb olle hend mitte tachnuth lasče tröstida, 248 Ninda finitawat ninč tröstwat nedt Jumala kartiat Juimešet, 254 Eth tæma ninda sest Proph: Samuelišt Jay tröstituth < as. *trōsten* 'trösten, Zuversicht geben, beruhigen jne.' Üs. sōnana esineb Müller 288 *Tröste Vns Gott.* — Schlüter SbGEG 1909, 37. — Markus 3.

trööstlik 'lohutav' 4 rōhmuš ninč tröstlik, 55 ny tröstlik piddab tæma meil kaas ollema, 91 kaunidt tröstlikut Laukut, 92 Lauode ninč tröstlike Sanade kaas, 138 kauny tröstlikude Sanade pæle, 206 kaunidt tröstlikuth toiwutušet, 229 sest juhre ninč kauny tröstliko Ramatušt, 265

Nente sinage kauny trõstlikudde Sana nind Jumala Toiwutufe pæle < as. *trõstlik* 'behülflich, Trost bringend, voll guter Zuversicht'. — Märkus 3.

tund 96 Wiendel palwume meye, vche onsa Aya nind Stunni perrast, eth Jumal meile tahax vche onsa nind rõymus Stund anda, 98 vche onsa Stunni perrast, 103 vche onsa Stunni perrast, 133 vche onsa Tunny prašt, 135 Se Tund piddab tullemä, 138 sen wymse Surma Stunni siddes, 210 kuy tæma aic̄ n̄ic̄ stund tulleb, 259 Peiwa, Stunde nind ayka mitte kirutama, 268 nind juhre Lotufe ks se Dnnis nind rõymus wymne stund ota, kumba Wymbse Stunni sees, 271 kuy kaas se wymse Surma Tunni siddes, 307 sen Wymbse Tunne sees, 312 sen sinage pohle tuñi siddes, 313 kudt se wymne tunnikene ligi læhitus on, 333 sen sinage pohle Tunni siddes < as. *stunde*, *stunt* 'Stunde, bestimmte Zeit, Zeit überh. jne.' Üs. sõnana on Müller 221 *von vnser Geburtis stunde*. — Schlüter SbGEG 1909, 44; Streng NRL 240; Sehwers SKhU 126; Kettunen LW 384; Donner VEtFW 385.

tuts 181 nind ninda paiatama, Tuž (?) ÷ sinulle, fina Bõrgku Bersepallæ < ? as. VBNW *Tuutz* 'eine Kröte'. Mülleril esineb ohtrasti sõimusõnu kuradi kohta (vt. Reimani kirjutatud eesõna XXXIX—XL).

tuurima 'kestma' 88 kudt sejinane fallis nind furry Ayc̄ peax kaawa thurima, 218 meddy Ežo thurib v̄x v̄rrikenē aic̄, 249 Eyß eb thury sefama doch mitte igkewest, 251 syß eb thury sefama mitte kaawa < as. *duren* 'dauern, wahren'. — Schlüter SbGEG 1909, 41; Sehwers SKhU 30; Kettunen LW 43.

tölner 22 Se Waine Tölner on juhres heddas olnut < as. *tölner* 'Zöllner'. — Üs. sõnana on Müller 292 *Zölner*. — Schlüter SbGEG 1909, 41.

tükk 2 nind fest needt sinaget fax lõhifest tücki payatada, 22 v̄x tück leiba, 45 se toine tück, 46 sen toise tücki meddy Bõha Catechismo Dppetufse siddes, 53 sen sinage vche Tücki hemesa ette wotta, 103 eth teye ollete lebby tæma keic̄e stükcide siddes ric̄ax techtuth, 112 kumba Bætücky Dppetufest sefama Laul on woetuth, 114 Nente sinage kahe Tückišt ecf̄ Dppetufest, 136 syß piddat sina nente sinage kahe tücky pæle walatama, 193 v̄x hæ Tücki Ayka, 260 Paiatab ks v̄x Sauwo Tücf̄ se Pottiseppa wašta, 276 kuy v̄x tiña tück Pochia lehab < as. *stucke* 'Stück, Theil eines Ganzen, Sache, Ding jne.' Üs. sõnana esineb Müller 211 *Im and'n Stücke*, 223 *Wie wir im Andern Stücke* jne. — Schlüter

SbGEG 1909, 41, 42; Streng NRL 243; Sehwers SKhU 122, 126; Kettunen LW 388; Donner VEtFW 390. — Märkus 3.

türann 71 kudit niit needt Tyrannidit, sen Sodda siddes hend öllestojtwat, 99 ned Tyrannit nind werrykoyrat mæþakat ny weikasti, kudit næmat eales tachtwat, 101 Werrykoyrat nind Tyrannit, 123 nente Tyrannide Schffarduþe eddest hoidmuth, 333 feide Tyrannide nind werrykoyrade meel < as. *tyrann*; Mackensen BT 80 *na tyrannischem orden*, 81 *tyranny*. — Streng NRL 244.

türk 'türklane' 119 nind eb mitte Juda echf Túrcke Nachwa æst peetuth sama, kuy needt Túrckit nind Judat, 136 Túrckit nind Ebbaufkuþet Inimeþet, 183 kuy se Pawesti nind Túrcki waþta woime seiþta, 318 Eb mitte ýpeines neet Þagfanat nind Túrckit, Tæma olka Þagfana Túrcki, echf Juda Sugguþt, 320 tæma olka Turck, Risti Inimene, echf Þagfanas < as. Mackensen BT 68 *Dar dorch der Turke vnnde krystenfyenth*. — Vir. 1930, 232; Kettunen LW 422.

und 'ja' 154 Lebby se Keþku, und Euangeliume, 253 und astwat se Þöþha Þalwe ks, 267 eth tæma se Torninuchtuþe oma fuhre und raþeda Þattude kaas hæsti olki vordehninuth, 310 piddifime ollema Vnd iæhma < as. *unde*, *und* jne. 'und'. — Sehwers SKhU 147; Kettunen LW 452.

ungehoorsam 'sönakuulmatus' 42 nind tæma vngehorsame praft nuchtlis, 78 kudit kaas lebby sen Gþimeþe Inimese Vngehorsame, 81 on lebby tæma Vngehorsame sen Þattu, Surma nind Jumala wiþa medby pæle thonut, 128 nind ninda lebby tæma Vngehorsame sen Þattu alla langnuth, 129 nind Jumala Sana Vngehorsam olnuth, 224 nind se Vngehorsam [parandatud: Kange Südda] Jumala waþta < as. *ungehorsam* 'Ungehorsam'. Müller 224 üs. sönana *welche Sünd Vnd Vngehorsam*. — Märkus 2.

unrecht 'vale, ebaðige' 44 Waidt seþama on walsch nind unrecht, 320 Waidt et seþama Vnrecht nind ýg Lapse mengf on, 330 seþama Oppetus on Walsch nind Vnrecht < as. *unrecht* 'Unrecht, Ungebühr'. — Ariste EK 1940, 112.

vaarao 71 sen Kuningka Þharao, Señacheribbe, nind paliu toifte enamille neuthnut on, 204 eth næmat se Kuningka Þharao kæddede all feid ollit, 276 nind is taha ks Þharao hendes ene mitte parranda < as. Biblia 1599 *Pharao* 'Köninck'. Mülleril enesel esineb üs. tekstis 212 *da er furm König Pharao gestanden* jne.

vaat 222 kar fuhrd hirmsat Wate piddab ollema, se ýche Wate siddes omat paliu nind hæd Dme, Sen toyse Wate sid: o[smat]n teuws

willekust, 225 ehtf se Jouis Rahe Watist < as. *vat* 'Fass, Gefäss'. — Schlüter SbGEG 1909, 17, 20; Streng NRL 255 jj.; Sehwers SKhU 152; Kettunen LW 501; Donner VEtFW 416.

vaema 'kaaluma' 175 Ja weddy Jff: Jhje Chrje Ain: werritibbo-
fene üllewanb feide Inimeste Pattuth < as. *wage* 'Wage, Werkzeug
zum Wiegen'. — Schlüter SbGEG 1909, 44; Sehwers SKhU
152; Kettunen LW 499.

vaht 'valvur, valve, vaht' 26 Eife ninda fuy v̄r Wacht, ehtf v̄r
Achte Soddamees, kumb se Schiltwahi peele on seetuth, Sejama saab
meit faas sen Schiltwahi päle, 209 Nind fuy v̄r Dhwacht (parandatud:
Dhwalw), Perraft teb Moses meddy Ello v̄che Dhwahi (parandatud:
Dhwalwo) sarnax, 210 mindfarn kombe se Dhwahi (parandatud: =walwo)
peel saab peetuth, fuy kauwa tæma piddab wachti piddama, 306 n̄ic et
tæma seft Pimeda Dhwahist saax errapæstetuth < as. *wachte* 'Wacht,
Wachen, Bewachung'. — Streng NRL 252; Sehwers SKhU
152, 153; Kettunen LW 467; Donner VEtFW 405.

vahthuus 'valvehoone, vahimaja' 87 Eb syß se Wachtuß Sadda-
maft < as. *wachthûs*. — Vt. eelmist sõna.

valsk 'vale' 44 Waidt sejama on valsch nind vnrecht, 50 lebbi
nente valsch'i tunnißmehet, 90 lebby moñesarnaxe [nind] valsche Dppetufe
olly errakustututh nind erraunmututh, 108 eth teye ny Balschiste laulate,
109 eth teye valschist, nind eb mitte eifesti Laulate, 143 sejama on v̄r
valsch nind Ebbausf, 187 on feik muh Dppetus valsch, 195 se Balsch
nind woyras Dppetv, fuy fs nedt Balschit Dppiat, 318 syß on nente Vsf
nind tædtmene valsch, 320 et tæma hend hoyab Balsche nind wõra
Dppetufe eddest, 328 Sedda ewat teh needt Balschit Dppiat < as.
valsch, vals 'falsch, nicht richtig, unrecht'. — Schlüter SbGEG
1909, 23, 25; Streng NRL 19; Donner VEtFW 410; Ariste
EK 1940, 112.

vandrema 'rändama' 211 fe seft v̄cheß Linast se toyje Linna
fije wandereb < as. *wandern* 'wandern'. — Schlüter SbGEG
1909, 12, 13; Sehwers SKhU 151.

vandremees 'reisimees, reisija' 211 ehtf v̄che Wandre Mehe nind
Sallafeiña sarnax on technuth. — Vt. eelmist sõna. Üs. sõnana on
Müller 215 *wie denn Wanderleuten*.

wang 82 wangfi wotnut, 110 oma Riku fiddes omax wangix ollex
piddanuth, 149 nind feide se Juda R: Babylone Linna fisse wangfi wyß,
196 nind errapæstma ne Wangfit, 239 fuy v̄r waine Wangf, 288 n̄ic

ollet nedt Jacobe Wangfit errapæstnuth < as. *vangen* 'gefangen, der Gefangene'. — Schlüter SbGEG 1909, 16; Streng NRL 254; Ojansuu SKTT 196; Kettunen LW 470; Donner VEtFW 411.

variser 155 kuy sæl omat olnuth nedt Þharisj, 318 nind Þhariseirit Ebbauschufset, 335 nente Þhariseiride nind Kiriateediade Kiria jiddes < as. *Biblia Phariseer unde Publicanus*.

viig 'ficus' 42 Semprast solmsit næmat Figelecht vöchte, Waidt ny pissuth kudt se Inimeñe oma hebbü sen Figelehe faas woys finni kattada, 327 Eife ninda kudt vö Wina eche Vige Þuh < as. *vige* 'Feige'. — Schlüter SbGEG 1909, 21, 41; Sehwers SKhU 159; Kettunen LW 492; Donner VEtFW 425.

viik 'laht' 86 Tallinna Merre nind wyfi pæl, 87 juhret Laimat Wyfi pæl < as. *wik* '(See)bucht'. — Ariste ERL 115.

viss 'kindel' 54 Syß paiatab tæma io ny wißist nind toesti, 76 nind is olle faas mitte wißimb, 97 wißiste vßkma, meye piddame sesama wißist nind toesti sama, 134 kuy wißist vö igfa Risti Inimene woib tædta, 145 se on ny wiß nind Toßy, Se vßk on vö kindel nind wis lothmene, eth se Bßk vö wiß Lothmene Jumala pæle . . ., eth meye sesama pæle ny wißiste piddame lothma, 278 eth meye wißisti nind toesti . . ., 282 eth meye wißiste piddame vßlestowßma, 298 eth se Þörgku Nuchtus wißiste se pæle piddi tullesma, 323 et Jumala Sana vö kindel nind wiß oppetus on < as. *wisse, wis* 'sicher, fest'. — Schlüter SbGEG 1909, 16, 40; EK 1931, 10; Streng NRL 262; Ariste ERL 116; Donner VEtFW 430.

vunn 'söim' 227 syß piddat teye völle meldæ neile Landsknechtillie nente Kuw raha andma, nind jate monda Gotts wunnith weel pælefit < as. *wunde* 'Wunde; häufige Versicherungs-, Betheuerungsformel', *same de vyf wunden godes, summer gotts wunnen* jne.

värksteede 'töökoda' 94 vö Ametmees oma Werkstede pæl < as. *werkstede* 'Werkstätte'. — Schlüter SbGEG 1909, 18. — Märkus 5.

värske 325 Se on: Vö sesarn Þu, fæ idex kafwab, Digeß, wiliane nind versch iæß, 326 nind on Versch lebbi Jumala rochte armu, nind wyß meit se Versche Wedde Dya iure, piddab ollesma kudt vö Þu, fe idex versch on < as. *versch, vers* 'frisch'. — Schlüter SbGEG 1909, 22, 25; Wiget SbGEG 1927, 258; Kettunen LW 378. — Märkus 5.

värss 39 Se jana Kyrioleis, kumb õche igka Berse iures jaab lauletuth, 82 sejt kolmande Berjist, 109 Eßimeße Berse siddes, 150 Müith jaab sejinane Laul Kolme Berse echß Dppetuße siße iætuth, Se eßimene vers on õy Paltve, 163 se Kolmas Berß, 183 eth tæma Sanast niß Berjist löhifeene on, 302 sejinane Berß, 307 Meye piddame N. seßfinage Berjist < as. *vers* 'Vers'. Üs. tekstis on Mülleril enesel näit. 176 *wollen wir die 3. Verse fur vns nehmen.* — Schlüter SbGEG 1909, 43, 45; Streng NRL 266 jj.; Sehwers SKhU 156.

väärt 34 Mina waine Pattune eb olle mitte weert, 38 Toddest, se on io õy rõhmu weerd, 41 kumb eb mitte palju kytust weert olle, 82 Kañatus eb pidda mitte weerd ollema, 164 tæma on weel palju enam weerd, 261 moito ks se Igkewene Ruchtluße weerd, 275 kuy Jumal feide tæma Hætegfomeße ks küll weerd on, 293 eth tæma Christußeß ny awjasti niß weerd jay peetuth, 321 Sesama küßimene eb olle mitte weerd < as. *wert* 'wert'. — EK 1931, 11; Streng NRL 267 jj.; Sehwers SKhU 156; Kettunen LW 479, 510; Ariste EK 1940, 112. — Märkus 5.

väävel 144 kuß se ÞörgtuDully ninß Schweuel polleb < as. *swevel* 'Schwefel'. — Schlüter SbGEG 1909, 44; Kettunen LW 399.

vörst 'vürst' 238 nente Kuñingfede niß Förstide iure < as. *vorste*; Biblia 1599 4. Moosese raam. XXX 2 *mit den Vörsten.* — Kettunen LW 54, 490; Streng NRL 22, 24; Ariste HMH 123. — Märkus 3.

vüllima 'täitma' 309 Jo enam meye sejt Armuliko Hallikast jüllime ninß wottame, io enam tæmalle ieeb < as. VBNW *vullen* 'füllen'. — Schlüter SbGEG 1909, 19, 41. — Märkus 3.

vürst 5 Tæma olka Keyser, Kuñingkas, Fürst < as. *vurste.* — Vt. **vörst.** — Streng NRL 22, 24; Sehwers SKhU 159.

ärvima 'pärima' 131 meye olleme Ema Hiwust se Pattu erwynth, 175 se on se Pattu, mea meye Adamilt olleme erwynth, 176 Se tulleb sejt wõllast, mea wir Adamilt olleme erwynth < as. *erven* 'vererben'. — Märkus 5.

Ülevaade laensõnadest.

Jutluste iseloomust oleneb asjaolu, et Mülleril esinevaist laensõnadest on suur osa niisugused, mis tähistavad kiriklikke mõisteid. Siiski on jutlustes küllalt ka niisuguseid laensõnu, mis on muudelt aladelt. Nõnda näiteks on ühiskondliku elu mitmesugustelt avaldusaladelt *föörspiraaker, härra, keiser, kinkima, kroon, kröönima, mõrder, naaber, persoon, prii, pruut, põrel, raatus, röövel, sant, selts ~ selskop, türann, vaht, vang, võrst ~ vürst, ärvima; reis, vandrema, vandremees; Frankriik, juuda, Liiflant, röömeri, tatar, türk*. Ajajärgule iseloomustavast sõjalisest vaimust on eesti keelde jätnud jälgi *lantskneht, püss, püüt, skiltvaht, vahthuus*. Eri ameteid, ametmehi ja nende tegevust ning tööriistu tähistavad *amet, haamer, kaarman, keed, kunst, kuntskop, leer, maaler, maalima, meister, piits, pottsepp, püssike, rakker, tangid, teenima, teenistus, värksteede*. Ametialasid lähemalt pretsiseerides näeme, et ehitustegevusest ja maja sisustusest kõnelevad *kamber, kelder, klaas, (maaler, maalima), müür, peegel, pink, pinn, redel, rennest, rihtsnöör, ruum, skeemel, taht, tall, tool ja torn*. Tallinn merelinnana ning saksakeelsete meremeeste ja laevandus-tegelastega on teadagi avaldanud eesti keelele suurt mõju juba varakult. Jutlustes on mere-eluga ühendusse kuuluvaid sõnu siiski vaid *mündrik, plihtanker ja viik*. Rõivastust tähistavad sõnad on *kapp, kõrt, lappima, mantel, mükkama, pool, siid*. Arstiteaduse ja farmaatsia alalt leiame *arst, pidalik, plaaster, pokihuus, väävel*. Toitude ja jookide valmistamise oskusõnu on *käärima, praadima, pärm, röst, vüllima*. Koolitööst, haridusest ja kirjanduslikkudest mõistetest on olemas *kool, koolmeister, eksempl, histooria, kapiitel, rääkskop, värss*. Muusika ja sellega ühenduses olevate muude kunstide alalt leidub *koor, pasun, piip, pill, tantsima*. Mitmesugustest loodusesse puutuvatest sõnadest oleks mainida *blöömike, loorber, roos, viig; lõvi; lamm*. Mõõtudest näeme *maat, penning, taaler, tund, tuurima, tükk, vaema, vaat* erisuguste mõõduühikute, aja,

raha jne. tähistisena. Edasi on ohtrasti sõnu vaimsete, hingeliste, füüsiliste või iseloomu omaduste ja nende funktsioonide kohta, nagu *begeerima, gehoorsam, gynnima, kekk, lust, märk(ama), narr, oorsak, pillama, raasima, tormima, truu, ungehoorsam, unreht, valsk, viss, värsk, väärt*. Peale selle koh-tame veel mõningaid noomeneid ja verbe lisaks mainitud rühma-dele: *föörviitima, klenöödie, kloppima, köstlik, nüpike, pruukima, summa, vunn*. On huvitav eriti alla kriipsutada, et laensõnade hulgas on ka interjektsioone ja konjunktsioone: *ah, ja, toh, trots, tuts, und*. Lõpuks toodagu needki sõnad, mis on usundi alalt. Selle rühma sõnad on ühenduses kas piibliga ja jumala-teenistusega või usudogmade selgitustega ja usuharrastusega: *aflaat, altar, apostel, epistel, evangeelium, evangelist, forskoonima, heilant, hühler, iisrael, ingel, israeliit, jesuiiter, juuda, kalileer, kar-dinal, katekismus, liikpajatus, luteran, mess, märtel, ohver, ohver-dama, paater, paavst, pannine, paradiis, passioon, patriarh, piht-vaader, piibel, piisup, preedikstool, prohvet, sakrament, salm, salvima, (sant), tempel, testament, troost, trööstima, trööstlik, tõlner, vaarao, variser*. Tegelikult on usundialale kuuluvate sõnade hulk veelgi suurem kui siin toodud loend, sest mitmed sõnad, mis ei ole ainult usundiga seotud, on jutlustes esitatud siiski üksnes religiooses varjundis. Pealegi on sellest tööst välja jäetud rida piiblikke pärisnimesid, mis juba tollal võisid olla omased eesti rahvakeelele, ja seda usutavasti saksa keele vahendusel. Siinkohal mainitagu ka seda, et peale eventuaalsete saksa, s. o. kesk- ja uus-alamsaksa ning kesk- ja uus-ülemsaksa laenude on jutlustes vanemaid germaani laenusid, nagu *viin, tuba, saks, munk, paat, paastuma, rikkus* jt., mida käesolevas ülevaates ei võeta käsit-luse alla.

On öeldud, et Mülleri jutluste nooremad saksa laenud võivad pärit olla kas alam- või ülemsaksast. Enne kui hakata lähemalt analüüsima laensõnade täpsemat päritolu, on põhjust valgustada Tallinna saksakeelsete kodanikkude keeleolusid 1600. aasta paiku. Teatavasti oli äsja väljarännanud balti sakslaste kõnekeeleks ülem-saksa, aga ülemsaksa on siin lõplikult võidule pääsenud alles umbes 150 aasta eest. 1774. aastal kirjutas H u p e l siinsete sakslaste keeleolude kohta: „Die platdeutsche (Sprache) ist zwar seit 20 Jahren sehr aus der Mode gekommen, doch wird sie noch in den Seestädten häufig, auch auf dem Lande in vielen Häusern gesprochen. Wer mit seinem Bekannten recht vertraut reden will,

pflegt sich derselben nicht selten zu bedienen. Bey dem auswärtigen Handel ist sie unentbehrlich“ (Topographische Nachrichten I 147). Nagu sellest tsitaadist võib näha, oli sadamalinnades — muuseas siis ka Tallinnas — 18. sajandi lõpupoolel alamsaksa keel veel täiesti elav. Võib arvata, et seda räägiti teatud määral ka 19. sajandi esimesel poolel. Alamsaksa keele tarvitajateks võisid olla niihästi mõningad põlised Tallinna perekonnad kui ka hilisemad siirdlased Põhja-Saksamaa alamsaksa keelega aladelt. Et 1825. aasta paiku võis Tallinnas *plattdeutsch*'i kuulda, osutab muide episood G. Springfeld'i (= Hansen'i) memuaarides „Meine Vaterstadt Reval vor 50 Jahren“ (1877), kus lk. 48 kõnelakse Oleviste kiriku õpetajast, kes oli kange kogudust noomima, kui see ei olnud jutluse ajal küllalt tähelepanelik ja vagune. Kord olid kirikus mõned meremehed, kes hakkasid keset jutlust välja minema. Seda nähes käratas õpetaja: „Was sucht ihr?“ — Mehed vastasid üle kiriku: „Mer säuken man de Dör.“ — Mülleri elades ja toimides oli aga alamsaksa keel Tallinnas valitsevaks keeleks. Kuigi reformatsioon andis alamsaksale niihästi Saksamaal kui ka Baltikumis tugeva hoobi, ei võetud tal siin kirjan- dusliku ja ametliku keelena jalgu siiski mitte nii kiiresti alt ära kui Saksamaal, sest diasporas ei pääse ju uued voolud kunagi nõnda kiiresti valitsema kui rahvuse kompaktsel alal, kust uus vool lähtub. Tallinna linnast teame (linnaarhivaari R. Kenkmaa lahkeil suulisil andmeil), et siin oli alamsaksa keel ametlikuks keeleks 17. sajandi esimeste aastateni. Keele vahetuse põhjuseks ei olnud mitte niipalju sisemised kultuurilised arengud kui välised tegurid. 17. sajandi esimestel aastatel oli Tallinnas suur katku- häda, millest kõnelevad Mülleri jutlusedki. Katk tappis maha väga palju põliseid tallinnlasi, muuhulgas ka linna-ametnikke. Langenud alamsaksa keeleuususega ametnikkude asemele tuli uusi, kellel oli vähemalt kirjalik keeletraditsioon ülemsaksakeelne. Rae- ja muudest protokollidest on ilmselt näha, kuidas uue ametniku tööseilmumiselega muutub kohe ka keel. Kodanikkude seas elas alamsaksa keele kirjalik tarvitamine edasi mõne aja pärast sedagi, kui linna ametlikuks keeleks oli saanud ülemsaksa. Linnaarhiivis olevatest erakirjadest ja kodanikkude poolt raele saadetud palve- test ning tõestistest on näha, et umbes 1620. aastani kirjutatakse ka veel alamsaksa keeli. Pärast seda on alamsaksa keele tarvita- mine haruldane. Kuivõrd elav oli alamsaksa keel 16. sajandi lõpu Tallinnas, kus Müller sündis ja elas, osutab muide seegi fakt, et

B. Russow avaldas ka 1583. aastal alamsaksas oma „Chronica der Prouintz Lyfflandt“. — Ülemsaksa keel tungis Tallinna kõigepealt kirjandusliku ja kantseleikeelena. Kõnekeelena on teda tarvitama hakanud alguses haritumad kihid, kelledega lihtrahvas hakkas vähehaaval kaasa minema. Et olukorrad on olnud nõnda, ilmneb muuseas ka Mülleri jutlustest enestest. Haritlase ja suure eruditsiooniga mehena tarvitab Müller järjekindlalt ülemsaksat nendes tsitaatides, märkustes ja passaažides, mis ta on iseenese jaoks paberile pannud. Kui aga jutlustaja on pidanud mõnd saksa sõna tarvitama eestikeelses kõnes, on see peaaegu ikka alamsaksa algupära. Olid ju Mülleri eesti soost koguduseliikmed õige suures enamuses lihtrahvas. Kui see lihtrahvas 1600. aasta paiku kõneles saksa keelt või sai saksa keelest kuidagi aru, võis arvesse tulla ainult alamsaksa keel.

Nagu äsja on öeldud, on Müllerial esinevad saksa laensõnad peaaegu ilma erandita alamsaksa algupära. Laenamine ülemsaksast võib tulla kõne alla ainult paari sõna puhul. Niisuguseid sõnu oleks kõigepealt *Arzt*, *Arztide*, *arzt* 'arst', mis esineb kõrva kujuga *Arzt* < üs. *Arzt*. Vt. selleks Kluge EtWb. Võib oletada, et selle sõna tarvitamisel on Müller käinud ülemsaksa järgi vahest ainult kirjutusuususes. Allpool on mitmeid näiteid selle kohta, et Müllerial ei tarvitse ühtida ortograafiline traditsioon ja faktiline häälendus. Teine sõna, mis ilmsesti põlvneb ülemsaksast, on *Bürgerix* (esineb ainult üks kord) < üs. *Bürger*. Et see sõna on Mülleri eesti keeles juhuslik ülemsaksapärarus, osutab kontekst, milles sõna esineb: 30 *Je lebbi on tæma meidt feide Englide, [ninc Pöhade Bürgerix] Taywafe Bõrrelix ninc Sumala Roddakaundaßex tachtuut tæha. Näeme siis, et jutlust paberile pannes on alguses tarvitatud ülemsaksa algupäraga *Bürgerix* ja see siis kohe parandatud koguduseliikmeile arusaadavamaks alamsaksast põlvnevaks *Bõrrelix*. Ülemsaksa laenu-dena võiksid kõne alla tulla veel sõnad *Hamere* 'vasara' ja *Kambre* 'kambri' ~ *Kambride* 'kambrite' ~ *Kambrit* 'kambrid', kus esineb lühike vokaal ootuspärase alamsaksa pika vokaali asemel, vrd. alamsaksa *hamer* ja *kamer*. Eesti keeles on *kamber* ~ *kammer* üldiselt lühikese vokaaliga. Samuti esineb ka läti keeles *kaņbaris*. Sellepärast peab arvama, et balti-alamsaksas on olnud *kammer*. Niihästi eesti *haamer* kui ka läti *āmars*, *āmurs* näitavad, et eelmisele vastupidi on kohalikus alamsaksas olnud *hamer* tavaline. Kuid pole siiski tingimata tarvis arvata, et Mülleri *hammer* oleks ülemsaksa algupära. Kohati on alamsaksaski võinud olla *hammer*.*

Alamsaksas on nimelt murdeti kõikuvusi lühikese ja pika vokaali tarvitamises. Vt. muuseas Chr. Sarauw, Niederdeutsche Forschungen I 16 jj-d (Historisk-filologiske Meddelelser utgivne af Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab V, 1). Eesti keeles on ka peale Mülleri tsiteeritud juhu lühivokaalne *hamber* olnud tuntud (vt. Wiedemann EWb. s. v. *hämmer*). Lõpuks näib, nagu oleks ülemsaksa laenud *Schlām* 'pori, muda', *Schweuel* 'väävel' ja (*Richt*-)*schnor*, sest alamsaksas on nende sõnade vasteks harilikult *slam*, *swevel* ja *richtsnor*, vrd. ülemsaksa *Schlamm*, *Schwefel*, *Richtschnur*. Tõepoolest on aga *sch* Mülleri erijoon puhtortograafiline või ta kajastab tõelist hääldeususust. Et asjaolud on nõnda, osutab ilmekalt Mülleri eelkäija B. Russowi keeleuusust. „Chronica der Prouintz Lyfflandt“ (tarvitatud on 1857. aastal Riias ilmunud väljaande lõpus olevat „Wörterbuch und Namenregister“) esitab meile *ſchlan* 'schlagen', *ſchleden* 'Schlitten', *ſchlumpē wyſe* 'zufälliger Weise' jne. alamsaksale omasemate *sl*-ste kujude asemel. Russowil on samuti *ſchmaheit* 'Schmach', *ſchweuen* 'schweben'. Lasch MNGr 173. — Müller kirjutab ka eesti keeles mõnikord *ſch* pro *s*: 100 *raſſſſe*, 318 *ſbbauſſſfuliſſe*.

Eeltoodust on ilmnenud, et peale mõne vähese juhu ei leidu Müllerial ülemsaksa laenusid. Konstateeritavad ülemsaksa laenud on pealegi juhuslikult või neile peab lisama küsimärgi. Müllerial esinevad laenusuhted annavad edasi seda tõelist olukorda, mis 17. sajandi algul valitses eesti ja saksa keele kokkupuudetes. Ajamärgiks on aga see, et alamsaksa laenude kõrval hakkab vähehaaval siiski ka ülemsaksa omi sisse tungima. Vanade traditsioonidega linnana suutis Tallinn isegi väga kaua vastustada ülemsaksa ekspansiooni. Vanimast lõuna-eesti murdelisest keelemälestisest, Sigismundus Awerbachile 1589. aastal antud tunnistusest näeme, et tol ajal oli Tartus ülemsaksa keel linna ametiasutistes saanud kindla jalgealuse (vt. autori kirjutist „Saksa laensõnadest 16. sajandi eesti kirjakeeles“, EK 1940, 110 jj-d.). Et veel Mülleri ajal ja seda enam enne teda oli alamsaksa keel see keel, mille kaudu eestlane kokku puutus muu maailmaga, on jutlustes esinevad heebrea, kreeka ja ladina algupäraga laenud arvatud alamsaksa omade hulka. Selleks on muuseas tuge andnud ka tõsiasi, et mitmed siia rühma kuuluvad laenud esinevad saksastatud kujul.

Mülleri saksa laensõnadest on õige palju niisuguseid, mida praegune eesti keeleuusust ei tarvita. Kas need sõnad on arhaisme või Mülleri keeletraditsiooni erijooni, seda osutab nende lähem

analüüs. Jutlustes on kõigepealt õige mitu niisugust sõna, mida praegune keeleuususe küll ei tunne, kuid mis siiski esinevad muudeltgi vanematel autoritel või leiduvad vanemates sõnaraamatutes. Niisugused sõnad oleksid:

Abblate (gen.) 'pattudeandeksandmine'; Wiedemann EWb *āblat* gen. *āblati* (lõuna-eesti sõnana) 'Oblate', *kiriko āblati-pätw* 'Kirchweih'. Samast tüvest on eesti *laat* 'Jahrmart, Viehmarkt' (EK 1929, 11).

Blömfene 'lilleke'; Müllerilt saadult tarvitatakse praeguses eesti keele uususes humoristliku sõnana *plöömikene* 'lilleke, õieke'. Ilma metafooniatega esineb Wiedemann EWb-is *muskat-plöm* 'Muskatblüthe' ja *wēwli-plōmid* 'Schwefelblumen'. Tartu vanarahvas kutsub lille 'pellis' *marī-jen-plōm*-iks.

günnima 'soovima, soodama'; Wiedemann EWb *künnama* 'gönnen', *künna* gen. id. 'freundlich', *künnatu* 'missgünstig, unfreundlich'.

Raarmanē (gen.) 'voorimehe'; Stahl AES *fahrman* 'fuhrman'; Wiedemann EWb *kārman* gen. *kārmani* 'Fuhrmann'.

Rappide (gen. pl.) 'mantelkuubede'; vrd. Wiedemann EWb *kapp* gen. *kapi* 'Kappe', *lōr-kapp* 'Florkappe, Schleier'.

frōnitutj 'kroonitud'; Wiedemann EWb *krōnima* 'krönen'.

Rundštop 'teade, teadaanne'; Wiedemann EWb s. v. *kopp*: *kuñs-kopp* 'Plauderer, Schwätzer, Hexenmeister', *kuñs-koppi küzima* 'einen Hexenmeister um Rath fragen'. Nagu osutavad AES-i murdekogud, esineb sõna ka mitmetes murretes, muuseas Tallinna külje all Jüri kihelkonnas: *egà ta eijette reakkind, ta reakkis kuntškoppi. egà mägì sevà eijette reakkind, ma reakkisin kuntškoppi*, mille kohta ütleb murdeuurija, et väljend tähendab 'osalt midagi rääkima või natuke mõistu midagi rääkima, nii et kes asjasse pühendatud on, see saab kohe aru'.

[kört] Ščörti (gen.) 'põlle'; Wiedemann EWb *kört* gen. *kördi* ~ *kořt* 'um den Leib geschlungenes Tuch; farbiger Unterrock (welcher auch während der Menses getragen wird)'.

Rundšfuehit 'palgasõdurid'; Wiedemann EWb *lañtsi-pois* 'Herumtreiber, Mensch der nichts als einen Sack auf dem Rücken hat', seega oleks sõna teine osis tõlgitud; vrd. ka *niht* gen. *nihi* 'Bube (im Kartenspiel)'.

Siecpajatuše (gen.) 'võrdluse, tähendamissõna'; Gutsleff Vana Testament, 4. Moosese raam. 23, 22 omma lišfpajatuše; Stahl LSp II 209 õhe tüije lišfpajatuše; LSp III 243 oppep

Christus lebbi lihtpajatusse; Göseke Manud. 216 lihtpajatus tehendamini 'Gleichnis'; Wiedemann EWb esinev *lig pajatis* 'unnütze Rede, Lüge' on arenenud arvatavasti rahvaetümolooia mõjul, mis on alamsaksast põlvneva *liik*-ühendanud sõnaga *liig*.

mate (gen.) 'mõõdu'; Wiedemann EWb lõuna-eesti *mät* gen. *mädi* 'Mützenfleckchen, Modell dazu'. Ka AES-i murdekogud tunnevad seda sõna mitmes eri tähenduses, näit. Puhja, Kambja, Võnnu, Kanepi, Räpina *mät* gen. *mädi* 'lõige, paberist vorm, mille järgi riiet lõigatakse, riidelõikamise muster, saksa Schnitt', Räpina *mätte päli lēgaltas, kes vėl ei meista' pāst lēgaltā', kāsuse māt, riinaesitse māt, Otepää māt* gen. *mädi* 'siilud, milledest mütsipõhi õmmeldi', *kripsmāt* 'teat. mõõtmisabinõu puuseppadel', *kripsmāt om nahast, kolm aukku om sisen, kripsmādiga mēpettas, reis-māt* 'teat. puusepa tööriist kriipsude tõmbamiseks', *reis-māt, tō tege kriipse, vanašt ollive saksā meistre, siš näist jäivā nimē*. Ehkki sõna esineb praegu lõuna-eesti murdealal, ei kõnele see fakt siiski võimaluse vastu, et omal ajal oli *maat* omane ka Tallinna eesti keelele.

mõrdrit 'mõrtsukad'; allakirjutanu arvates pole võimatu, et *mõrtsukas*, Wiedemann EWb *mõrtsuk, mõrtsukas, mõrdzik, mõrtsik* on eestipärastusi kõnesolevast alamsaksa laenust. *Mõrtsuka* vanim esinemiskoht, mis on silma puutunud, on Göseke Manud. 299 *mörzik* 'mörder'.

mücfada 'ehtida'; Wiedemann EWb *mukitama* 'sich zieren, sich hübsch machen', *mukk* gen. *muku* 'hübsch, schmuck'. Mülleril esinev *ü*-line vaste on lähtunud alamsaksa metafoonilisest kujust.

Mündrifo (gen.) 'paadimehe'; Wiedemann EWb *mündrik* gen. *mündriku* 'kleines Boot mit flachem Boden'. Viimases tähenduses esineb sõna rahvakeeleski, muide Tallinna lähedal Jõelähtmes: *mündrik, pät miš evasi ei lähè ja laene otsas räpsib, oñ nisukke vilets pädi ehittus, siš seda üitta mündrik*.

[**nüpike**] nüppifene 'kerge hoop, nips'; Wiedemann EWb *nipp* gen. *nipi*~*nipu* 'Knipps, Schnippchen'.

Pannine 'patune'; Wiedemann EWb *pannama, pannatama, paññima, paññitsema* 'in den Bann thun', *kõige pannatumad wiljad* 'das allerschlechteste Getreide'.

Bihtuaderille 'pihi-isale'; Wiedemann EWb esineb vana-
nenud sõnana *piht-wāder* 'Beichtvater', *piht-water* 'Beichtvater'.

Pipide (gen. pl.) 'pillide'; sama tüvi on teistes tähendustes üldestiliselt tuntud, vt. Wiedemann EWb *pip* gen. *pibu* 'Pfeife;

Röhre, Tülle'; AES-i murdekogude järgi tähendab Saaremaal ja Hiiumaal *piip* gen. *piibu* 'laesrippuvat raudlühtrit'. Siia kuulub ka Wiedemann op. c. *pīpar* gen. *pīpari* 'Horn, Posaune (aus Rinde)'

Pinna (gen.) 'naela'; Wiedemann EWb *pinñ* gen. *pinñi* 'Klemme, Zwicke; kleiner eiserner Stift'; pandagu tähele ka sõna *pind* gen. *pinnu* ~ *pinna* 'Splitter, Pflock, Stäbchen, dünnes Brettchen, Nadel (am Baum)', mille osa semasioloogilist külge on ilmsesti saadud alamsaksa poolt.

Pockehufe (gen.) 'rõugehaigla'; Wiedemann EWb *pokk* gen. *poki* ~ *poka* (lõuna-eesti sõnana) 'Pocke, Narbe, Unebenheit (der Haut)', *pokke pandma* 'impfen', *poki-reig* 'Pockenschorf (Schimpfw.)'; sõna teine osa esineb mitmes muus liitsõnas, nagu *raatus*, *võõrus*, *triipus* jne.

Predigjtole (gen.) 'kantsel, räästool'; Thor Helle KA 408 räästol 'Kanzel'; Arvelius Üks Kaunis Jutto- ja Öppetusse-Ramat I 7 räästol; Wiedemann EWb *rästöl* gen. *rästöli* ~ *reastol* 'Kanzel'. Alamsaksa *predikstól*, *prekstoel* arenemiseks eesti sõnaks *räästool* on pidanud kaasa aitama rahvaetümoloogia, mis on ühendanud käesoleva laenu eesti sõnaga *rääkima*, sest muidu ei oleks seletatav üldine sõnaalgulise *p* kadu.

Börrelig (transl.) 'kodanikuks'; Wiedemann EWb *pürgel* gen. *pürgeli*, *pürger* gen. *pürgeri*, *pürjel* 'Bürger', mis on ülemsaksa laenusid. Müllerial esinev alamsaksa laen on tugevasti eestistatud, mis osutab omaltki poolt, et sõna ei või jutluste kirjutajal olla juhuslik saksapärasus. Börrelig-sõna häälenduslik külg näib olevat olnud *pөрèliks*.

Püüt (gen.) 'saagi'; Beiträge IX 83 *püüt* 'gestrandete Waaren, die das Meer auswirft'; Wiedemann EWb *püt* gen. *püdi* 'Beute, Fang, Erwerb, gestrandete Waare, welche das Meer auswirft'; sõna esineb ka murretes, nagu näiteks Hiiumaal, kus *püü* tähendab kõigepealt 'meresaaki'. Sõnast *püüt* tuleb lahus hoida *püüd* gen. *püüu* 'Fang, Fangen, Beute', mis kuuluvad ühte verbiga *püüdma*.

reedſchoppe (part.) 'aruannet'; Stahl LSp III 328 fe reedſchenſchoppe ſehl ehſ peawat andma; Wiedemann EWb *räs-kopp* gen. *-kopi* 'Rechnung, Abrechnung, Ueberschlag, Vergleich, Contract', *kui räs-kopp oli ära peetud* 'als die Abrechnung gemacht war', vrd. ka *räs-peñning* 'Rechenpfennig'.

Reñeste 'rentsel'; praegu eesti keeles tarvitusel olev *rentsel* ja läti *reñstele* (Sehwers SKhU 99) eeldavad, et juba balti-alam-saksas peab olema toimunud dissimilatsioon: *rennestên ~ rennstên* > **rennstél*. Eesti keeles on peale selle toimunud metatees: **renstel* > *rentsel*.

Riichtschur 'juhtnöör'; Tallinna linlaste keeles võib praegugi kuulda verbi *rihtima* 'teimima, täpsustama, korda seadma'; *nöör-sõna* kohta vt. EK 1933, 131.

Rošte (gen.) 'resti'; Wiedemann EWb *röst* gen. *rösti* (~*reht ~ rest*) 'Rost, Bratrost'; Gutsleff Vana Testament, 3. Moosese raamat 6, 31 ehf mia röjti pähl om tettut. Kuigi Müller harilikult märgib ö-d niihästi eesti omades sõnades kui ka laenudes ja eesti keelega segi esinevas ülemsaksa keeles, on siiski üksikuid juhte, kus ö on jäänud märkimata kasvõi lohakuse tõttu. Sellepärast pole võimatu, et käesolevalgi jubul on Rošte tõeline häälendus *röste ~ rösti*. Vt. märkust 3.

ſchemel sõnas ſalgtſchemel 'jalgpink'; Wiedemann EWb *kemel* gen. *kemli* 'Schemel'.

toch, doch 'ometi, siiski'; see sõna on vanas kirjakeeles õige populaarne, esinedes muuseas järgmistel autoritel: Rossihius 134 kumb toch erra löppis; Broemann (1637) VEKVM 53 on temmal doch küll Höbbe (1639), 57 *Kui doch sahþ teil keuja?*; Saleman (1651) VEKVM 65 Doch minckfarn Röhm ſahþ doch ſe; Saaremaa käsikiri (1650?) VEKVM 131 Ken toch ſe on olnut; Giläus (1656) VEKVM 145 Andis doch ſind erra; Göseke (1656) VEKVM 147 Doch tulley Düm ſeft mitiekit, 149 kus temma doch feddakit on; kindralkuberner Bengt Horni käsk (1665) VEKVM 152 ſies kuhleme meye toch, kuy nemmat toch enne ommat ſalgtanut; korraldus nahkade ja hülgerasva müügi ja ostu kohta (1696) VEKVM 363 kumbat toch monford awwaliko ſlafatide niuf Rahmatode lebbi errafeltut ommat.

tührima 'kestma': Göseke Manud. 157 esineb see sõna kujul tührima = fejtma 'dauern, wären', mis osutab lähtumist balti-alam-saksa metafoonilisest vormist **düren*.

unrecht 'vale, ebaõige'; katkend Liivimaa talurahva õigusest (XVI s. ?) VEKVM 3 Reſß Unrechtli kainwap ſe maꝑap nuchtluſß; Wiedemann EWb *undrecht* gen. *undrehti* (*unreht, undrekt*) 'Unrecht; unrichtig, falsch, widerrechtlich'. Sõna tunnevad ka murded ning osalt kõnekeelgi. Näit. esineb Kivikas Mur-rang 123 *ega see pakkumine olegi nii undrehti asi*.

wunnith 'sõim'; ? Wiedemann EWb *wuññ* gen. *wuñni* 'Faustschlag'; Kivikas Punane ja valge 10 *sagedased vunnid kuklasse*.

Werkstede 'töökoda'; vrd. Wiedemann EWb *wärks-tuba*, *wärk-tuba* 'Werkstube, Arbeitsstube (der Handwerker)'.
i

Jürstide (gen. pl.) 'vürstide'; Wiedemann EWb *wörst* gen. *wörsti* (lõuna-eesti sõnana) = *vürst*, sõna on siiski Põhja-Eestiski ka praegu tuntud, muuseas Hiiumaal, kus vanemal põlvel esineb *vörst*.

Muudele laensõnadele, mis esinevad Mülleri ning mida praegune eesti ühiskeele uusus ei tunne, ei ole allakirjutanu leidnud vasteid ei vanemast kirjakeelest ega murdeist. See asjaolu ei tõesta siiski, et Müller oleks nende sõnade ainus tarvitaja. Üksikasjaline uurimine võiks osutada, et mõnigi sõna esineb ka mujal. Ja kui ei leiakski igale sõnale mujalt vastet, võime siiski arvata, et vähemalt osa Mülleri haruldasi alamsaksa laensõnu on tema ajal olnud Tallinna eestlaste seas tarvitusel, kuigi just mitte kõik sõnad ei ole olnud eesti lihtinimesele omased. Mujalt täiesti registreerimata laensõnad oleksid järgmised: begerib, Franckre Maast, eb vorjhone, Vorjprafer, eb vorwyte, gehorjam, Heylandt, Hüchlerit, Klenöbye, küftlid, Orsaet jne., PflichtAnfer, Püßikeße, Römery, Schiltwahi, tuß, vnd, vngchorjame, (Wachthuß), Werkstede.

Kui vaatame lähemalt Mülleri saksa laensõnu, näeme, et õige mitmed neist esinesid juba siis tugevasti eestistatud kujul. Niisugused sõnad on fedimængf 'narrimäng', mücdada 'ehtida', Panuine 'patune', Paßuna 'pasuna', Pilli 'pilli', errapillatuth 'ära hävitatud', Pola 'pooli, käävi', prabida 'praadida', Perme 'pärimi', püßith 'püssid', Püßikeße 'karbikese', tahti 'tahti', Talli 'talli', tantzma 'tant-sima', thurima 'kestma'. See huvitav tõsiasi osutab kõigepealt, et Müller on tahtnud laensõnu esitada sellel kujul, nagu rahvas neid tõesti tarvitas. Nõnda siis ei ole meil põhjust arvata, nagu oleksid Mülleri saksa laensõnad sellepärast sattunud jutlustesse, et autor oskas eriti puudulikult eesti keelt ja võttis häda sunnil saksa sõnu appi. Nagu muu sõnavara oli jutluste koostajal saadud ümbritseva eesti rahvastiku käest, nõnda on saadud ilmselt ka suurem osa saksa laenusid. — Täiesti eestistunud laenude kõrval on terve rida niisuguseid, mis esinevad kahel viisil, eestistunult ning ühtlasi alamsaksa algkeelele lähedasel kujul: Apöftel ja oma Pöftlit; Bisshop ja Pişup; Bendide (gen. pl.) — Bende (gen. sg.); Selschoppe, Selschopp (gen.) — Selsje, Selsjst, Selsy-

weliet; vordenida, vordehniut, verdehniut, Vordenistuße (gen.), Verdenste — tenima, tehniwat, Thenistuße; doch — toch; Stunni, Stunmy, Stunde — Tunni, Tunne (gen.); stückide (gen. pl.) — tück, Tücki. Lõpuks on sõnu, mis käivad orjalikult (alam)saksa algkujude järgi: schendenut 'kinkinud', Glasachen 'klaasaken', Glase 'klaasi', Scholit 'koolid', Schoelmeister 'koolmeister', Chore siddes 'koois', gehrib 'käärib', Schörtri 'põlle, «kõrdi», Spiegel 'peegel', brufima 'pruukima', Brudt 'pruut', JütflusStole, JütflusStoel 'kantsel, «jutlustool», stormiwat 'tormavad' jne. Peale esitatud sõnade on veel niisuguseid, kus alamsaksa algkuju ei ole teinud eestlastele häälikulisi raskusi, nõnda et eestipäraseks muutunud sõna võib siiski olla häälikuliselt jäänud sarnaseks saksa originaaliga. Et sama laensõna esineb kahesugusel kujul, osutab ühelt poolt tendentsi esitada laensõnu rahvapäraselt ja teiselt poolt tugevat kinnipidamist algkujust. Kui mõni laen on kas osaliselt või terviklikult algkeele kuju täielik koopia, ei pea see siiski tähendama, et sõna oleks ka nõnda hääldatud, nagu ta on kirjutatud. Teame praegusest keeleuusu- sest, et sageli püsib algkeele ortograafiline külg, kuigi hääldus on eestistunud. Pandagu selleks tähele sõnu *dokument, džentlmen, baar* jne. Veelgi rohkem näiteid selle kohta, kuidas laensõna on tehtud rahvapäraseks, leidub rahvakeelest. Selleaegne eesti keel oli ainult rahvakeele tasemel. Võime siis arvata, et kirjaviiside schendiniut, Scholit, gehrib, Spiegel, Brudt jne. taga peitub tõeline hääldus *kenkiniud ~ kenkinud, koolid, käarib, peegel, pruut*.

Siinkohal on põhjust puudutada Mülleri saksa laensõnade tüvevokaali küsimust. Enamik laensõnu, olgu nad noomenid või verbid, on *i*-tüvelised: Amēti, Ammeti, Amety, Epiſtliit, Euangeliumi, gūnnima, gūnninuth, Hūchlerit, Iſraelly, Iſraellitit, Iſraelliterit, Ieſuwiterit, Galileerit, Capitli, Rappide, Cardinalit, Raudkedide, Kcky, Kelleri, Schoelmeistri, Kroniith, frōnituth, Kunſti, gehrib, Schörtri, Landſknehit, lappida, Luſti, malib, malituth, merkille pannema, Mertlerit, Narrit, knüppifene, Pipide, Pilli, pradida, brufima, Bōrrelix, pūſiith, Rathuſit, Roſſide, ruhmi, Sydit, Talerit, tacht, Talli, vordenida, tehniwat jne., Templi, Teſtamenti, Teſtamenty, ſtormiwat, Torni, trōſtiina, thurima, tücki, tücky, Tyrannidit, Schiltwahi, Ohwahi, wangky, wangki, Pharifeirit, wyki, wunnith, Jōrſtide, jūllime, wiſiſt(e), erwinuth jne. Esitatud *i*-tüveliste juhtude kõrval näeme edasi niisuguseid juhte, kust samast sõnast on kõrvuti *e*- ja *i*-tüveline kuju: Altare — Altary; Apoſtle — Apoſt- lide; Arſte ~ Arſtit; Exemple — Exempli; Euangelifjet — Euangelifit; Engle — Engly, Engli; Kambre — Kambrit (pl.); Keyſere — Keyſerille;

ſchenkenut — ſchenkinut; Schole — Scholi; Louvehauwade — Louwit; Meifre — Meiftri; Mördre — Mördrift; Drjake — Drjakit, Drjakift; Pawefte — Pawefti, Pawefty; Penninge — Penningfit; Perfone — Perfoniſt; Bende — Bendide; Plaſtre — Plaſterit; Potte fiddes — Pottifjappa; Propnete — Propneti; Römere — Römery; Selſe — Selſyweliet, Selſix, Selſchoppe — Selſchoppny, Selſchoppite; troſte — troſti, troſty; Tunne, Stunde — Tunni, Stunni, Stummy; Türcke — Türcki, Türckit; valſche — valſchi; Verſe, Verſje — Verſiſt jne. Kolmandaks on sõnu, mida tunneme üksnes *e*-tüvelistena: eb vorſhone, eb vorwyte, Hamere, Raarmaie, Glaſe, Kloppe (imperatiiv), Chore, Lyfflande, mantle, Mantele, Offere, Patre, Paſione, Paradiſe, Paradyſe, Perme, Reife, Reieſte, Koſte, Tangede, ZütlusStole, Vate, wandereh, Wandre Mehe, Figelecht, Bige Puh, verſche (nom. on Mülleriſil verſch) jne. Tüvevokaali *-e* esinemisest võiks arvata, et Müller on pidanud kinni saksa keele eeskujudest, sest saksagi keeles tuleb neis sõnades paradigmaatilisel *e* esile. Mõnel juhul on ehk tõepoolest tegu saksa keele otsese eeskujuga, kuid üldiselt peab konstateerima, et *-i* ja *-e* vahelduses on kõigepealt küsimuses eesti keele murdejooned. Tallinna kandi vanemas kirjakeeles näeme mujalgi, kuidas laensõnades võistlevad omavahel need kaks tüvevokaali. Vt. selle kohta EK 1939, 211 jj. Tallinna külje all olevas Jüri murdes on praeguses murdeuususes tuntud nihästi üks kui teine tüvevokaal, nagu muuseas osutab MT 240: *vuõdrest* (13), *muõdi* (17), *triëmletta* (40), *truñmi* (40), *müſſiſi* (40), *pieire* (41), *arſtima* (41), *kuñſiſi* (42), *lappida* (42), *selſi* (45), *alltari* (47) jne. Nende sõnade kohta, kus vaheldub *-i* ja *-e* tüvevokaalina, võib veel seda öelda, et absoluutses lõpus on *-e* sagedasem kui siis, kui tüvevokaalile järgneb veel mõni konsonant. Sama nähtust võib konstateerida ka sõnalõpulisel *-u* ja *-o* vahelduses (trõſtliſo, trõſtliſut), sest sealgi on absoluutses lõpus vokaalil madaldumistendentsi. *-i* ja *-e* vaheldumine positsiooni järgi ei näi olevat aiva juhuslik, vaid selle taga peituvad pigemini tõelised hääldusolud, mis võisid Tallinnas valitseda 1600. aasta paiku. — Lõpuks on mitmeid laensõnu, millel ei ole tüvevokaaliks *-i* või *-e*, vaid mõni teine vokaal. Tüvevokaali *-a*-ga on merckada, mückada, Paſuna, Peepifopadde, Paſiſopax (selle kõrval siiski ka Piſopit), errapilattuth, Pinna, Poſa, Tatarat. Toodud näited osutavad, et Mülleriſil on kohati suurem tendents tüvevokaali *-a* tarvitamiseks kui tänapäeva eesti keele uususel. On ju praegu harilikud *mukkima*, *piiskopiks*, *pooli*, *tatarit*. Paljude *-likko*-lõpulistel eesti omade sõnade mõjul on ka alamsaksa *-lik*-lõpulistel sõnadel tüvevokaaliks saanud

-u (~*o*): Mündrifo, Biddalifo, tröstlifo, tröstlifut. Siiski esineb tüvevokaali *-i*-ga Kunstlifimb, Kunstlifimb. Ühenduses tüvevokaaliga on põhjust siingi esile tõsta tõsiasja, et alamsaksa laensõnad ei tarvitse tingimata olla *-i*-tüvelised ja skandinaavia poolt, s. o. kõigepealt rootsist saadud, *-a*- või *-u*-tüvelised. Kui vaadelda alamsaksa laensõnu, võib näha, et suurem osa neist on küll *-i*-tüvelised, kuid selle üldise tüvevokaali kõrval võib kõikjal esineda ka teise tüvevokaaliga sõnu. Vt. selle kohta Ariste ERL 28 jj., Mägiste „Kõhklevaid mõtteid läänemere-soome laensõnade uurimise puhul“, EK 1932, 129 jj-d, 175 jj-d.

Eelnenud ülevaadetes on mitmele korrale esile tõstetud fakti, et Mülleri keeles ei ole olemas eriliselt suurt saksa keele leksi-kaalset mõju, mis oleks tekkinud sellest, et jutluste kirjutaja oleks teadlikult või alateadlikult tarvitanud saksa sõnu igapäevaste eesti omade asemel. Olemasolevad laensõnad on peamiselt sel põhjusel sattunud jutlustesse, et need on olnud omased eesti keelele, mida Müller kuulis. Vähemalt suuremat osa laensõnu on Müller tarvitanud eesti keelenditena. Osutab ju seda paljude sõnade täiesti eestistunud kuju. Kas Müller on üldse tarvitusele võtnud uusi germanisme ja missugused on tema poolt tarvitusele võetud sõnad, seda on raske öelda. Kindel on aga, et kuigi palju ei ole neid laenusid, mida ei või ka muudest allikatest konstateerida. Mõningaid saksa sõnu on Müller võinud selle tõttu tarvitama hakata, et vastava mõiste tähistamiseks ei ole eesti keeles leidunud sobivat sõna. Jutlusi lugedes võib lõppude lõpuks otsusele jõuda, et Müller on püüdnud pakkuda tõelist eesti rahvakeelt niipalju kui ta on seda suutnud. Ühtlasi võib märgata, et ta on aina eesti keelt juurde õppinud. Kuidas Mülleri eesti keele oskus on üha suurenenud, osutab kõigepealt seegi nähtus, et mida aasta edasi, seda ulatuslikumaks muutuvad tema jutluste saksa- ja ladinakeelsed tsitaadid ja passaažid. Kui jutlustaja keeleoskus oli nõrgem, pidi ta muidugi täpsemalt kirja panema jutluste sõnastust. Kui aga eesti keele sõnavara oli küllalt ulatuslik ning kõne üldse voolav, võis mälu hõlbustamiseks paberile pandud tekst olla muuski keeles. Et Mülleri ladina- ja saksakeelsed passaažid ei kõnele viletsast eesti keele oskusest, vaid — pigemini just vastuoksa — osutavad küllaldast eesti keele tundmist, on maininud juba C. Malm (Baltische Monatsschrift XXXIII 618) ja W. Reiman (VhGEG XV, XXXIV).

On öeldud, et Mülleri tegevusajal toimus Tallinnas suur

muutus saksa keele uususes. Enne seda olid tallinnlased sattunud otsestesse kokkupuudetesse rootsi keelega. Riigirootsi keel on jätnud eesti keelde ilmseid jälgi, kuigi rootsi keele mõju ei ole kaugeltki nõnda suur kui saksa keele oma, sest rootsi keele valitsusaeg on olnud saksa omast palju lühem ja pealegi ei ole rootsi keelel olnud niisugust tugevat positsiooni, nagu oli saksa keelel. Rootsi valitsuse ajal eesti keelde tunginud rootsi laensõnadest vt. allakirjutanu kirjutist „Svenska lånord från svensktiden i estniska språket“ (Svio-Estonica 1936, 185—199). Tallinn läks rootslaste kätte 1561, seega siis 40 aastat enne Mülleri jutluste kirjapanemist. Tallinnas asuvaid rootslasi mainitakse jutlusteski (91, 107 ja 112). Mülleri tegeldes Tallinna kirikhärrana oli eesti keel arvatavasti üsna intensiivselt rootsi keelega kokku puutunud, kuigi meil ei ole jutlustes rohkem ilmseid rootsi laenusid kui üks ainus. See sõna on nimelt **tratt**, mida praegune eesti keeleuususe enam ei tunne: 22 *Se Kuuningkas David feriab fudt v̄x wayne [trat] Sant, 108 fuy teye rumalat Juimefet teddy Rohre Polwel neift tratiſt ninck Santiſt nende v̄gede eddes ollete fulnut laulwa, 137 Mindp: ſe Surm woib, ny pea ſen feide wægkwama Kuuningfat, fudt ſen feide wayſemba Trati, ſen feide Korſimba Juimeſe, fudt ſen feide wæhemba Lapſe errakæfiſtada, 178 Kuy niith v̄x waine Trath tahax forſide Ridade fæ feiya. Sõna tähendus võib olla umbes 'hulkur, kerjaja' ning selle lähtekohaks on rootsi *tratt* 'joodik', mis küll ei leidu üksiksõnana nendes teaduslikkudes sõnaraamatutes, mida allakirjutanu on võinud kasutada, kuid mis rootsi vanemas kirjakeeles on siiski üsna üldine. Prof. P. Wieselgren on allakirjutanu tähelepanu juhtinud Anna Maria Lenngren'i „Samlade skrifter“ III köitele (Stockholm 1926) 307, kus esineb luuletise *Cornelius Tratt* seletusi: *Tratt* innebär en anspelning på mannens egenskap af *fyllbult, din gamle tratt* ja liitsõnu: *öltratt, fylletratt*. Etümoloogiliselt kuulub siia *tratt* 'trehter' (Hellquist SvEtO).*

Häälikuloolisi märkusi.

1. Alamsaksas on ühendid *ald*, *alt* muutunud ühenditeks *old*, *olt*. Sellepärast on ka *altar*- ja *alter*-sõnade kõrval üldised *oltar* ja *olter*. Siiski ei pea arvama, et Mülleril esinev *altar* oleks saadud ülemsaksa kaudu. Mitte kõigis alamsaksa murretes ja mitte ühel ajal ei ole käesoleval juhul $a > o$ (Lasch MNGr 67 jj-d; Sarauw NF I 108 jj-d). Kui vaadata näiteks 14. sajandi Tallinna linna kantseleikeelt, siis võib näha niihästi *a* säilimist kui ka muutumist *o*-ks: *behalden*, *alden*, *gewald*; *holden*, *beholden*, *olde*, *solt* (Lesthal RKSpr 3). Ka eesti keel osutab, et Baltikumis võis kohata mõlemat esindust, näiteks *kaldunid* 'Einge-weide' < *kaldūnen*, kuid *olderman*, *olterman* 'vanamees, isamees, esimees' < *olderman*. Üldiselt on nii, et püsi esindab vanemat olukorda ja *o* nooremat, kuid seda ei saa tingimata tõestada ka Eesti pinnal kõneldud alamsaksa kohta, sest siia tuli siirdlasi mitmelt alamsaksa alalt aina juurde. Eri aegadel ja eri kohtadest tulnud asunikudel võisid olla erisugused keelelised traditsioonid. See asjaolu on teinud balti-alamsaksa teatud määral kirjuks häälikuesinduste suhtes. Alamsaksas valitsenud kirjavus on kandunud ka eesti keelde tulnud laenusesse.

2. Alamsaksa *g*-st arvatakse, et keskalamsaksa ajal oli selle kirjamärgi taga heliline ahtushäälik, „stimmhafter spirant“ (Lasch MNGr 180 jj-d). Praegustes alamsaksa murretes on keskalamsaksa γ esindus väga kirju (Grimme PDM 48 jj.). Missugune oli Eesti pinnal kõneldud alamsaksa hääliku nüanss, mida on tähistatud *g* või *gh*-ga, ei tea öelda. Arvesse võttes eesti keeles olevaid alamsaksa laenusid, peab arvama, et alamsaksa ajajärgul pidi see häälik olema lähedane eesti palataalvelaarsele klusiilile. Pandagu selleks tähele eesti sõnu *kek* 'verwöhnt (von kleinen Kindern)', *eitel*, *eingebildet*, *hochfahrend*, *Geck*, *Narr*' < *geck*, *käärima* 'gären' < *geren*, *köst* 'Hefe' < *göst* jne., kus alamsaksa *g*-le vastab eesti keeles *k*. Teiselt poolt leiame eesti keeles sõnu, kus saksa *g*-le vastab *j*: *jäng*, *jeng* 'Gang (bei den

Webern), d. h. zwanzig Fäden von zwanzig Knäulen zugleich auf den Garnbaum gezogen', eesti sõna on lähtunud usutavasti ülemsaksa mitmusest *Gänge, jängitama* 'gängern, etwas mehr als im Schritt gehen (von Pferden)' < *gängern, jihti* < *Gicht, jihvt* < *Gift, jips* < *Gips* jne. Sõnad, kus esineb *j*, näivad olevat nooremad, s. o. ülemsaksa algupära. Äsja hajutatud balti-saksas oli esivokaalide ees teatavasti *j* pro *g*: *jēbn̄* 'andma', *jiŋ* 'ging', *jestā* 'külalised' jne. (selle kõrvall on vähemalt Tartus esinenud ka *γ* või *h*). Nagu osutavad mõned tõsiasjad, võis juba Müllerigi ajal *g*-l olla kas isikuti või muudel tingimustel ka *j*-le lähedane varjund. Mülleri eelkäija Pühavaimu kirikus B. Russow kirjutab oma *Chronica*'s nimelt *yegen* pro *gegen*: *vnde in de yegen, dar de Wyen wanen* (11), *in desŷuluige yegen in de Wyfe* (70). Juba 14-ndalgi sajandil on Tallinna kantseleikeeles *g* ja *j* tarvitamises segiminekuid (Lesthal RKSpr. 113). Ka läti keeles leiduvad alamsaksa laenud osutavad, et kõnesoleval juhul on laenuandjas keeles olnud häälik, mis on seisnud lähedal palataalvelaarsele klusiilile ja nimelt helilisele *g*-le. — Sõnas *Börrelix, Bōrrilix* näeme ahtushääliku *γ* (või klusiili *g*) kadu. See kadu on ootuspärane. *γ* või *g* on kadunud ka sõnast *orel~örel~ōrel* < *orgel, örgel*, nagu omadestki eesti sõnadest, millel on olnud samasugused häälikulised suhted (Kettunen EKÄH 59).

3. Müller tähistab harilikult metafooniat niihästi ülemsaksa passaažides kui ka eesti keeles olevates alamsaksa laenudes: *ŷōrftide, fōstlik, frōnituth, Mōrdridte, Rōwer, Echōrti, trōstima, trōstlik, ŷüllime, gūnninuth, Kūnstlikimb, mūckada, Mūndrifō, Mūhr, Tūck* jne. Kuid on siiski mõni juht, millest peaks arvama, et seal on esinenud metafoonia, kuigi Müller seda ei märgi, näit. *Roŷte*. Lasch MNGr 125 väidab, et eessilp *vor-* on kirjakeeles olnud üldine. Selle hääldusliku küljena esitatakse *vor-* rõhututes ja *vör-* rõhulistes eessilpides. Kuidas on Baltikumis olnud hääldussuhted, osutab kõigepealt eesti keel. Näeme, et laensõnades, kus esineb rõhuline eessilp *vor-*, on selle vasteks eesti keeles *vōōr-*: *vōōrkaup* < *vōr-kōp*, *vōōrrüütel* < *vōr-rüter*, *vōōrkoda*, vrd. *vōr-hūs*, *vōōrmast* < *vōr-mast*, *vōōrväravad*, vrd. *vōr-tōr*, *vōōlmōlder~vōōlmōnder~vōōr-mūnder* jne. < *vōr-mūnder*, *vōōrus* < *vōr-hūs* jne. Ülemsaksast saadud laensõnades on rõhulise eessilbi vastena *voor-*: Wiedemann EWb *wōrshū* < *Vorschuh*, *wōster* < *Vorsteherhund*, *wōreiter* 'Vorreiter'. Viimase sõnaga kõrvuti tunneb sõnaraamat

kuju *wōr-rūtel*, mille teine osis vähemalt on alamsaksa algupära. Sõna *voorrüütel* võib aga osutada ka kõikuvust *vor-* ja *vör-* tarvitamises. Teame ju, et Baltikumi alamsaksas on olnud ohtrasti igasuguseid kõikuvusi, mis olenesid sellest, et siirdlased ei tulnud samalt alalt. Et siin on olnud kõikuvusi, osutavad muide ka alamsaksakeelsed mälestusmärgid. Russow' Chronica tähistab üldiselt metafooniat, kuid siiski esineb küllalt juhte, kus samas sõnas on niihästi *vor-* kui *vör-*. Vt. sõnaloendit lk. 176: *vördeel* ~ *vordeel*, *vördörften* ~ *vordörften*, *vörjöfen* ~ *vorjöfen*. On näiteid ka selle kohta, et rõhuline *vor-* on siiski kirjutatud *o-*ga: *vorjar* 'Frühjahr', *vorjproche* 'Fürsprache' jne. Järjekult ei olnud Mülleri ajal täiesti kindlat traditsiooni *vor-* ja *vör-* kirjutamises. Sellepärast ei tea öelda, kuidas just oli sõnade eb *vorjhone*, *Vorjprafer*, eb *vorwute*, *vordehniut*, *Vordenistufe* tõeline hääldus. Müller kirjutab pealegi ka (ülemsaksapäraselt?) *verdehniuth*, *Verdenfte*. Käesolevas kirjutises on jäädud põhimõtte juurde, et arvatav rõhuline eessilp on eesti keeles transkribeeritud *vöör-*iks ja rõhutu *vor-*iks. Alamsaksa eessilbi *vor-* kohta eesti keeles vt. ka EKirj 1928, 598 jj-d.

4. Eesti keeles olevates alamsaksa laensõnades vastab alamsaksa *sch-*le *k:* *kool* < *schole*, *kinkima* < *schenken*. See asjaolu osutab, et siinses alamsaksas on *sch* hääldus olnud *sʒ* või *sk*, ega mitte *š*, nagu ülemsaksas ja mõnedes elavates alamsaksa murretes. *sk* ja *sʒ* esineb praegugi mitmetes as. murretes (L a s c h MNGr 173 jj.; G r i m m e PDM 50). Ei ole midagi selle arvamise vastu, et Mülleri ajal oli Tallinna alamsaksas *sch* häälduseks *sk* või *sʒ*. Kõrvuti esinevad *Æ* *Biſſchop* ja *ſiſup*, *ſiſopit* ei tähenda ka, et selles sõnas oleks hääldatud *biſop*. Ka häälduskujust *biſchop* võib vägagi hästi areneda *piisup*. Üldisemalt tuntud *piiskop* osutab omaltki poolt, et selles sõnas pole olnud *š-i*. Sama näitab verb *kriiskama* < *krischen*. Pandagu siinkohal muuseas tähele vene laensõnu, kus esineb sõnasisene *sʒ* (= *cx*). Näeme, et neiski võib see häälikuteühend olla eesti keeles edasi antud *s-*ga. Vene toidu *паша* eesti vaste *pasha* hääldatakse ühiskeeles harilikult *paššä*. Vt. ka Schlüter SbGEG 1909, 24 jj-d.

5. Sõnade *merđ*, *merđada*, *Mertlerit*, *Perme*, *Werđſtede*, *verſch*, *weerđt*, *erwinuth* jne. praegune hääldus näitab, et *e* oli *r-i* ees madaldunud *ä-*ks juba alamsaksas, sest nendeski eesti murretes, kus algupärane eesti *-er-* on säilinud, on alamsaksa laensõnades ikka *-är-*. *är* on olnud omane balti-saksa keelele kõige viimasema ajani: *märkn*, *värkštubə*, *värt*, *ärbn* jne.

6. Alamsaksa õ-le vastab eesti keeles õige mitmel juhul õ: õli < ölje, õrel 'orel' < örgel, lõõr < rōr, rōnn 'renn' < rōnne, mõrtsukas ? < mōrder. Mõnes sõnas võib näha ka alamsaksa o vastena õ-d.

7. Sõna fnüppifene on loendis tuletatud alamsaksa sõnast *knipken*. Eesti vaste eeldab õigupoolest lähtumist kujust *knüpken*. Alamsaksas võib murdeti niihästi labiaali järel kui ka ees olev *i* labialiseeruda ü-ks (L a s c h MNGr 99 jj-d; S a r a u w NF I 303 jj-d). Labialisatsiooniküsimus on balti alamsaksas eriti huvitav ning ühtlasi keeruline peatükk, sest peale mitmesuguste labialisatsioonijuhtude kohtab siin ka vastupidist tendentsi, nimelt delabialisatsiooni. Delabialisatsioon on omane eriti Baltikumiläti osas, kus ta olemasolu võib seletada läti keele otsese mõjuga. Ent ka Eesti pinnal, peamiselt küll Lõuna-Eestis on ohtrasti näited selle kohta, kuidas näiteks ü asemel esineb *i*: Tartu *trikkima* ~ *trükkima*; Tartu *villima* ~ Tallinna *vüllima* 'täitma, täis valama'; W i e d e m a n n EWb *tiñning*, *tiñningi-koht* 'Schläfe' ~ AES Muhu *tüñningid* jne., vrd. alamsaksa *drücken*, *füllen*, *dünninge*.

8. Alamsaksas on rida sõnu, kus vahelduvad murdeti *o* ja *u* (L a s c h MNGr 91 jj-d; S a r a u w NF I 104). *o* muutumine *u*-ks on omane eriti labiaalide järel, kuid teda võib kohata ka muudel eeldustel. See häälikumuutus kajastub ka eesti keeles, kus esineb kõrvuti *pukk* ja *pokk* < *bock*, *buck*, *tull* ~ *toll* 'paadihank' < *dulle*, *dolle*, *rull* ~ *roll* < *rulle*, *rolle* jne.

9. Sõnade *Predigstole* ja *reedſchoppe* praegused vasted *räästol* ja *rääskop* osutavad, et alamsaksas on neis sõnus olnud madal ehk lahtine *ē*, s. o. mingisugune *ē* või *ā* sarnane häälik. Eesti keel on üldse väga oluline keskalamsaksa *e*¹, *e*³ ja *e*⁴ hääldusnüansi kindlaksmääramisel. *e*³ ja *e*⁴ on harilikult antud edasi eesti keeles pika *ē*-ga või *r*-i eel teatud juhtudel ka *ā*-ga. *e*¹ aga, mis on saadud *â-st* metafoonilisel teel, on eesti keeles enamasti ikka *ā*-na: *rääskop*, gooti *rahnjan*; *äädikas* < as. *etik*, gooti *akeit*, ladina *acetum*; *tääv* < as. *steven*, vana-saksi *stamn*; *ääs* < as. *ese* < germaani **asjōn*; *lääger* 'koot, pint' < as. *slegere* < verbist *slagen* 'lööma'; *väävel* < as. *swevel*, *swavel*, rootsi *svavel*; *käävel* < as. *gevel*, rootsi *gavel*.

10. Võib arvata, et sõna *frü* hääldus oli Müllerigi ajal *prii*.

Alamsaksa laenudes on üldiselt *l*-i ja *r*-i ees esineva *v* vastena *p*:
proua < *vrouwe*, *plink* < *flink* jne.

11. Mülleril esinev *Röwer* võib peegeldada kas tõelist hääldust või on meil tegemist üksnes kinnipidamisega alamsaksa eeskujust. Praeguses eesti keeleuususes on teatavasti *röövel*. Ka muudel juhtudel näeme, et tegijanime lõpp *-er* ja samuti ka muud algupära olev alamsaksa lõpp *-er* on eesti keeles dissimileeritud *-el*-iks, kui sõnatüves esineb ka *r*: *kortel*, *kärnel*, *rüütel*. Mülleril enesel on siiski ka juba *Börrelix*, *Börrilix*.

SUMMARY:

The German Loanwords of Georg Müller.

There are literary monuments of the Estonian language from the 16th century but only in the 17th century do they begin to occur in greater numbers. We have a rather voluminous collection of sermons, dating from the very beginning of the century, which were given between 1600 and 1606 by Georg Müller, pastor of the church of the Holy Ghost at Tallinn. The sermons, with a German preface, were published by W. Reimann "Neununddreissig Estnische Predigten von Georg Müller aus den Jahren 1600—1606" (Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat XV, Tartu 1891). Müller's sermons are important for the Estonian, from the point of view not only of linguistic but of cultural history. The sermons reflect Tallinn life during Müller's time and incidentally we get an idea of the kind of language that was spoken 350 years ago. In the language of that time there existed several old forms and words which the present Estonian common language does not use or which have completely disappeared from the Estonian language. The 39 sermons are important too, because they are a gauge for the age of many German loanwords. In the present work chiefly those words are given which the author has been able to make certain of. Words of Greek, Latin and Hebrew origin which could come into the Estonian language only through the intermediation of the German language are also included in the German loanwords. Owing to the contents of the sermons the greater part of Müller's German loanwords denote religious conceptions, but there is, too, an abundance of those words the origin of which is found in everyday life. If we look at the sounds of the words we see that, with a few exceptions, they take their origin from the Low German. Until the Reformation, Low German was the only German dialect spoken in Estonian towns and even among the Germans in the country. In Estonia as well

as in Germany the Reformation dealt a severe blow to the Low German literary language. The place of the latter was gradually taken by High German. At Tallinn High German became the only official language just at the time when Müller's sermons were written. The reason for the change in lingual traditions was due chiefly to the fact that at the beginning of the 17th century the plague was raging in Tallinn and killed a great number of the old officials. The new ones which came in their stead came with High German literary traditions. As the language of the people Low German, of course, continued to exist. At Tallinn Low German died out completely only in the 19th century. The High German in the Tallinn of Müller's time could only have been spoken by a few of the higher sets. A great number of the Tallinn Estonians were simple people who did not come into contact much with the higher classes. If an Estonian spoke German it would be Low German. Therefore it is natural that the loanwords which come from the German language originated in the Low German usage. Although Müller himself uses the High German language in the notes and quotations of his sermons he has, nevertheless, in the speeches destined for the members of his congregation changed into Low German even those few High German words which accidentally appeared as he wrote. Müller did not use German loanwords because his knowledge of the Estonian language was insufficient. Although his German syntax really had great influence, one must still believe that he used only those German words which the Estonian of that time was acquainted with, which existed in the Estonian language of that time. As the author shows in the present Estonian dialects several German words occur even now which Müller used and which the tradition of the present common language does not know. If in the present Estonian language we do not find the doublet of some loanword there still is nothing to prove that these words were not used by the Tallinn Estonians at the end of the 16th and the beginning of the 17th centuries.

In several respects the Estonian language shows us what the pronunciation of the extinct Estonian Low German was like. The Estonian language is especially important in relation to metaphony. The Low German literary language before and during Müller's time did not always use the metaphonic marks. But with the aid of Estonian loanwords we can show where *o* and *u*

und where *ö* and *ü* were employed. The Estonian language shows, too, that in Müller's time *sch* was pronounced as *sk* or *sχ* and that there was a great difference in the pronunciation of Low German *ê¹*, *ê³* and *ê⁴*. The *ee* of the Estonian language corresponds to the higher *ê³*, the *ää* to the lower *ê¹*. Before *r* is the *ê⁴* as *-eer*, the *ê¹* and *ê³* as *-äär*.

At the end of the work a list is given of the Teutonic and other words which have been treated.

1. ...	2. ...	3. ...
4. ...	5. ...	6. ...
7. ...	8. ...	9. ...
10. ...	11. ...	12. ...
13. ...	14. ...	15. ...
16. ...	17. ...	18. ...
19. ...	20. ...	21. ...
22. ...	23. ...	24. ...
25. ...	26. ...	27. ...
28. ...	29. ...	30. ...
31. ...	32. ...	33. ...
34. ...	35. ...	36. ...
37. ...	38. ...	39. ...
40. ...	41. ...	42. ...
43. ...	44. ...	45. ...
46. ...	47. ...	48. ...
49. ...	50. ...	51. ...
52. ...	53. ...	54. ...
55. ...	56. ...	57. ...
58. ...	59. ...	60. ...
61. ...	62. ...	63. ...
64. ...	65. ...	66. ...
67. ...	68. ...	69. ...
70. ...	71. ...	72. ...
73. ...	74. ...	75. ...
76. ...	77. ...	78. ...
79. ...	80. ...	81. ...
82. ...	83. ...	84. ...
85. ...	86. ...	87. ...
88. ...	89. ...	90. ...
91. ...	92. ...	93. ...
94. ...	95. ...	96. ...
97. ...	98. ...	99. ...
100. ...	101. ...	102. ...

Käsitletud sõnade loend.

(Eesti loendisse on võetud üksnes need sõnad, mida ei käsitleta alfa-beetilises sõnastikus.)

E e s t i :	<i>kuñsisi</i> 45	<i>pannatumad</i> 40
<i>āblat</i> 39	<i>kärnel</i> 52	<i>pasha</i> 50
<i>altar, alttari</i> 45, 48	<i>käärima</i> 48	<i>pietre</i> 45
<i>arštima</i> 45	<i>kõrt</i> 39	<i>piht-wāder, piht-water</i> 40
<i>baar</i> 44	<i>käävel</i> 51	<i>pīp</i> 40
<i>doch</i> 42	<i>köst</i> 48	<i>pīpar</i> 41
<i>dokument</i> 44	<i>künna</i> 39	<i>piiskop</i> 50
<i>džentlmen</i> 44	<i>künnama</i> 8, 39	<i>pind</i> 41
<i>Ebbauschkufet</i> 38	<i>künnatu</i> 39	<i>piññ</i> 41
<i>haamer</i> 8, 37	<i>laat</i> 39	<i>plink</i> 52
<i>hamber</i> 3, 11, 37	<i>lañtsi-pois</i> 39	<i>plöömikene</i> 39
<i>jeng</i> 48	<i>lappida</i> 45	<i>poki-reig</i> 41
<i>jihti</i> 49	<i>līg pajatis, lihkpajatuisse</i>	<i>pokk</i> 41, 51
<i>jihot</i> 49	jne. 39	<i>prii</i> 51
<i>jips</i> 49	<i>lõr-kapp</i> 39	<i>proua</i> 52
<i>jäng</i> 48	<i>lõõr</i> 51	<i>pukk</i> 51
<i>jängitama</i> 49	<i>lääger</i> 51	<i>pürjel, pürger</i> jne. 41
<i>kārman</i> 39	<i>māt</i> 40	<i>püüd(ma)</i> 41
<i>kaldunid</i> 48	<i>marī-jen-plōm</i> 39	<i>püt*, püt̄</i> 41
<i>kamber</i> 9, 11, 37	<i>mukitama</i> 40	<i>raatus</i> 41
<i>kapp</i> 39	<i>mukk</i> 40	<i>rafchke</i> 38
<i>kēmel</i> 25, 42	<i>muòdi</i> 45	<i>reis-māt</i> 40
<i>kekk</i> 48	<i>muskat-plōm</i> 39	<i>rentsel</i> 42
<i>kinkima</i> 50	<i>mõrtsukas</i> 40, 51	<i>rihtima</i> 42
<i>kool</i> 50	<i>mündrik</i> 40	<i>roll</i> 51
<i>kõrt</i> 39	<i>müñsisi</i> 45	<i>rull</i> 51
<i>kortel</i> 52	<i>niht</i> 39	<i>rõnn</i> 51
<i>kripsmāt</i> 40	<i>nipp</i> 40	<i>rääkima</i> 41
<i>kriiskama</i> 50	<i>olderman, olterman</i> 48	<i>rās-kopp</i> 41
<i>krõnima</i> 39	<i>orel</i> 49	<i>rās-peñning</i> 41, 51
<i>kuñs-kopp, kuñskoppi</i> 39	<i>pannama, pannatama</i>	<i>räästol</i> 41
	jne. 40	<i>röst</i> 42
		<i>rüütel</i> 52
		<i>seltsi</i> 45

<i>toch</i> 42	Vana-saksi:	<i>engel</i> 10
<i>toll</i> 51	<i>stamn</i> 51	<i>epistel</i> 7
<i>tiñning</i> 51		<i>eroen</i> 33
<i>trikkima</i> 51	Alamsaksa:	<i>ese</i> 51
<i>tratt</i> 47	<i>ach</i> 6	<i>etik</i> 51
<i>triemletta</i> 45	<i>aflât</i> 6	<i>ewangeliste</i> 8
<i>triipus</i> 41	<i>alden</i> 48	<i>ewangelium</i> 8
<i>truiml</i> 45	<i>altar, alter</i> 6, 48	<i>exempel</i> 7
<i>trükkima</i> 51	<i>ammet</i> 6	
<i>tull</i> 51	<i>anker</i> 6	<i>flink</i> 52
<i>tüñningid</i> 51	<i>apostel</i> 7	<i>Frankrike</i> 8
<i>tuurima</i> 42	<i>arste</i> 7	<i>füllen</i> 51
<i>tääv</i> 51		
<i>undreht, unreht jne.</i> 42	<i>bank</i> 20	<i>Galileer</i> 11
<i>wēwli-plōmid</i> 39	<i>bannich</i> 18	<i>geck</i> 12, 48
<i>vüllima</i> 51	<i>barm</i> 22	<i>gegen</i> 49
<i>wōr-reiter</i> 49	<i>bas(s)une</i> 18	<i>gehōrsam</i> 8
<i>wōr-rütel</i> 50	<i>begēren</i> 7	<i>geren</i> 14, 48
<i>wōrshū</i> 49	<i>behalten, beholden</i> 48	<i>gewel</i> 51
<i>wōster</i> 49	<i>benk</i> 20	<i>gewald</i> 48
<i>wuññ</i> 43	<i>berm</i> 22	<i>glas</i> 12
<i>vuōdrest</i> 45	<i>bibel, biblie</i> 19	<i>gōst</i> 48
<i>wōrst, vōrst</i> 43	<i>bichtvader</i> 19	<i>günnen</i> 8
<i>wārks-tuba, wārkk-tuba</i> 43	<i>bischof, bischup</i> 20, 50	<i>hamer</i> 8, 37
<i>väävel</i> 51	<i>blomeken</i> 7	<i>hammer</i> 8, 37
<i>vöörkaup</i> 49	<i>bock</i> 51	<i>Heiland</i> 9
<i>vöörkoda</i> 49	<i>börger(e)</i> 22	<i>her, here</i> 9
<i>vöörmast</i> 49	<i>braden</i> 21	<i>historia</i> 9
<i>vöörmünder</i> 49	<i>bruken</i> 22	<i>hof</i> 9
<i>vöörrütel</i> 49	<i>brät</i> 22	<i>holden</i> 48
<i>vöörus</i> 41, 49	<i>buck</i> 51	<i>hucheler, hugeler</i> 9
<i>vöörväravad</i> 49	<i>büsse</i> 22	<i>hås</i> 21
<i>vüllima</i> 51	<i>büte</i> 22	
<i>õli</i> 51	<i>capit(t)el</i> 11	<i>ja</i> 10
<i>õrel</i> 49, 51	<i>catechismus</i> 11	<i>jesuiter</i> 10
	<i>conscop</i> 14	<i>Jsrael</i> 9
<i>äädikas</i> 51	<i>dacht</i> 25	<i>Jsraeliiter</i> 10
<i>ääs</i> 51	<i>dāler</i> 25	<i>Juda</i> 11
<i>õrel</i> 51	<i>dansen, danzen</i> 26	<i>kaldūnen</i> 48
	<i>denen</i> 26	<i>kamer</i> 11, 37
	<i>dēnst, denest</i> 26	<i>kammer</i> 11, 37
Germaani:	<i>doch</i> 27	<i>kapittel</i> 11
* <i>asjön</i> 51	<i>dolle</i> 51	<i>kappe</i> 11
	<i>drücken</i> 51	<i>kardinale</i> 11
Gooti:	<i>dulle</i> 51	<i>kārman</i> 11
<i>akeit</i> 51	<i>dünninge</i> 51	<i>kede(ne)</i> 12
<i>rahnjan</i> 51	<i>duren</i> 29, 42	<i>keiser</i> 12

- kelder, keller* 12
klênode, kleinode 12
kloppen 12
knipken 17
kôr 13
kost(e)lik 14
krischen 50
krone 13
kronen 13
kunst 13
kunstlik 14
kun(t)schap, kunschop 14

landesknecht 14
lappen 14
ledder 23
lere 14
ler(e)knape 14
Lîflant 14
lîk, like 15
likenisse 15
lîkwort 15
lôrbere 15
louwe, lowe, lauwe 15
lust 15
lutterân 15

malen 15
maler 15
mantel 16
martelere 17
mate 15
meister 16
merk 16
merken 16
mertelere 17
messe 16
mester 16
morder 16, 51
munderke 17
mure 17

naber 17
narre 17

offer, opper 17
offeren, opperen 18
olde 48
olderman 48

ôlje 51
orgel, örgel 49, 51
orsake 18

paradis 18
passion 18
pater 18
Patriarchen 19
pawes(t) 18
penni(n)k 19
person 19
Pharao 30
Pharifeer 32
pietske 20
pin, pinne 20
pipe 20
plâster 21
plichtanker 21
pocke, poche 21
pot 21
predikstôl, prekstoel 21, 41
Prophet 21
Pfalm 24
put 21

racker, racher 23
rasen 22
râthûs 23
reis(e) 23
rekenschop 23
rennestên, rentsel 23, 42
richtesnôr 23, 38
rolle 51
Römer 24
rönne 51
rör 51
rose 23
roste 24
rover 24
rulle 51
râm 23

salven 24
sante 24
schemel 25
schenken 12, 50
schiltwachte 25
schlan 38
schleden 38

schlumpes wyse 38
schmaheit 38
schole(ne) 13, 50
scholemester, scholmeister 13
schorte 14
scheuen 38
selschop 25
side(n) 25
slagen 51
slam 14
slegere 51
smucken 17
solt 48
spegel 19
spil(l) 20
spilden, spillen 20
spittâl 19
spittelere 19
spittelsch 19
spole 21
stal 25
steven 51
stôl 27
stormen 27
stucke 29
stunde, stunt 28
summa 25
swevel 33, 38, 51

tange 26
Tatern 26
tempel 26
Testament 27
tölnr 29
torn 27
trôst 28
trôsten 28
trôstlik 29
trotz 28
trumme 28
truwe 28
Turke 30
Tuutz 29
tyrann 30

unde, und 30
ungehorsam 30
unrecht 30

<i>valsch, vals</i> 31	<i>wachte</i> 31	<i>Schlamm</i> 14, 38
<i>vangen</i> 32	<i>wachthûs</i> 31	<i>Schwefel</i> 38
<i>vat</i> 31	<i>wage</i> 31	
<i>vers</i> 33	<i>wandieren</i> 31	<i>Taler</i> 25
<i>versch, vers</i> 32	<i>werkstede</i> 32	
<i>vige</i> 32	<i>wert</i> 33	<i>värkstübə</i> 50
<i>vördeel, vordel</i> 50	<i>wik</i> 32	<i>värt</i> 50
<i>vordēnen</i> 26	<i>wis, wisse</i> 32	<i>Vorreiter</i> 50
<i>vordēnst</i> 26	<i>wunde</i> 32	<i>Vorschuh</i> 49
<i>vördörsten, vordörften</i> 50	<i>yegen</i> 49	<i>Vorsteherhund</i> 49
<i>vör-hüs</i> 49		
<i>vorjar</i> 50	<i>Ülemsaksa:</i>	<i>Rootsi:</i>
<i>vör-köp</i> 49	<i>ärbm̄</i> 50	<i>gavel</i> 51
<i>vör-mast</i> 49	<i>Arzt</i> 7, 37	<i>svavel</i> 51
<i>vör-münder</i> 49		<i>tratt</i> 47
<i>vör-rüter</i> 49	<i>Bürger</i> 23, 37	
<i>vorschonen</i> 8		<i>Läti:</i>
<i>vorschoninge</i> 8	<i>Gänge</i> 49	<i>āmars, āmurs</i> 37
<i>vörföken, vorföken</i> 50	<i>gängern</i> 49	<i>kaṃbaris</i> 11
<i>vorsprake</i> 8	<i>Gicht</i> 49	<i>reñstele</i> 42
<i>vörspraker</i> 8	<i>Gift</i> 49	
<i>vorsprocke</i> 50	<i>Gips</i> 49	<i>Vene:</i>
<i>vorste</i> 33		<i>пача</i> 50
<i>vör-tör</i> 49	<i>jēbm̄</i> 49	
<i>vorwiten</i> 8	<i>jestə</i> 49	<i>Ladina:</i>
<i>vri</i> 21	<i>jiṅ</i> 49	<i>acētum</i> 51
<i>vrouwe</i> 52		<i>pater noster</i> 18
<i>vullen</i> 33	<i>märkn̄</i> 50	<i>sacramentum</i> 24
<i>vurste</i> 33	<i>Richtschnur</i> 38	<i>summa</i> 25

Tarvitatud kirjandust ja allikaid.

- AES = Akadeemilise Emakeele Seltsi murdekogud Eesti ja Sugukeelte Arhiivis.
- AES = Heinrich Stahl, *Anführung zu der Ehstnischen Sprach.* Revall 1637.
- Beiträge = Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache. Pernau I (1813) —.
- Biblia = Biblia. *Dat ys: De gantze hillige Schrift (Sassisch).* Wittenberch 1599. Kui ei ole märgitud selle teose lehekülge, on näide võetud piibli eesotsas olevast sõnade ja nimede loendist.
- Bibl. Verz. = E. N. Setälä, *Bibliographisches verzeichnis der in der literatur behandelten älteren germanischen bestandteile in den ostseefinnischen sprachen.* (Finnisch-Ugrische Forschungen XIII.) Helsingfors 1912—1913.
- BT = Lutz Mackensen, *Baltische Texte der Frühzeit.* (Abhandlungen der Herder-Gesellschaft und des Herder-Instituts zu Riga V 8.) Riga 1936.
- Chronica = Balthasar Russow's *Chronica der Prouintz Lyfflandt, in erneuetem Wiederabdrucke, mit Wörterbuch und Namenregister versehen.* Riga 1857.
- EK = Eesti Keel. Akadeemilise Emakeele Seltsi ajakiri. Tartu I (1922) —.
- EKirj = Eesti Kirjandus. Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne. Tartu I (1906) —.
- EKÄH = Lauri Kettunen, *Eestin kielen äännehistoria.* Toinen, uusittu painos. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 156) Helsinki 1929.
- ERL = Paul Ariste, *Eesti-rootsi laensõnad eesti keeles.* (Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B XXIX 3.) Tartu 1933.
- EtWb = Friedrich Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache.* Achte verbesserte und vermehrte Auflage. Strassburg 1915.
- EWb = J. Wiedemann, *Eesti-Saksa Sõnaraamat.* Kolmas muutmatu trükk teisest, dr. Jakob Hurt'i poolt redigeeritud väljaandest. Sissejuhatusega varustanud Albert Saareste. Tartu 1923.
- HMH = Paul Ariste, *Hiiu murrete häälikud.* (Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B XLVII 1) Tartu 1939.
- KA = Anton Thor Helle, *Kurtzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache . . .* Halle 1732.

- LV = Albert Saareste, Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes. I. Analüüs. (Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B VI₁) Tartu 1924.
- LW = Lauri Kettunen, Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. Helsinki 1938.
- LSp = Henricus Stahl, Leyen Spiegel. Darinnen kürztlich gezeigt wird wie ein einfaltiger Christ die Fest- vñ Sontägliche Evangelia in reiner Lehr und heiligem Leben jhm zu nutze machen kan. Revall 1641—9.
- Manud = Henricus Göseke, Manuctio ad Linguam Oesthonicam, Anführung zur Östnischen Sprache. Reval 1660.
- MNGr = Agathe Lasch, Mittelniederdeutsche Grammatik. Halle a. S. 1914.
- MNW = A. Lasch — C. Borchling, Mittelniederdeutsches Handwörterbuch. Hamburg 1928 —.
- MT 240 = Kustav Must, Kuuldelisi murdetekste Jüri kihelkonnast. 1938. Käsikiri Eesti ja Sugukeelte Arhiivis.
- Müller = Neununddreissig Estnische Predigten vom Georg Müller aus den Jahren 1600—1606. Mit einem Vorwort von Wilhelm Reiman. (VhGEG XV.) Dorpat 1891.
- NF = Chr. Sarauw, Niederdeutsche Forschungen. I, Vergleichende Lautlehre der niederdeutschen Mundarten im Stammlande. II. Die Flexionen der mittelniederdeutschen Sprache. (Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filologiske Meddelelser V₁ ja X₁) København 1921—1924.
- NRL = H. J. Streng, Nuoremmat ruotsalaiset lainasanat vanhemmassa suomen kirjakeielessä. Helsinki 1915.
- PDM = Hubert Grimme, Plattdeutsche Mundarten. Zweite durchgesehene Auflage. Berlin-Leipzig 1922.
- RKSpr = Ralph Lesthal, Die Revaler Kanzleisprache im XIV. Jahrhundert. 1931. Käsikirjaline magistristöo Eesti ja Sugukeelte Arhiivis, nr. 350.
- Rossihnius = Joachim Rossihnius, Südestnische Uebersetzung des Lutherischen Katechismus, der Sonntags-Evangelien und -Episteln und der Leidensgeschichte Jesu nebst einem Anhang in das Südestnische übersetzter Kirchenlieder und Stücke der Agende mit einer Einleitung von Wilhelm Reiman. (VhGEG XIX.) Jurjew (Dorpat) 1898.
- SbGEG = Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Tartu 1861—.
- SKhU = Johann Sehwers, Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluss im Lettischen. (Veröffentlichungen des Slavischen Instituts an der Friedrich-Wilhelms Universität Berlin.) Leipzig 1936.
- SKTT = Heikki Ojansuu, Suomen kielen tutkimuksen työmaalta. Sarja esitelmä. I. Jyväskylä 1916.

- SUST = Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia. Helsinki I (1890) —.
- SvEtO = Elof Hellquist, Svensk etymologisk ordbok. Lund 1922.
- Svio-Estonica = Svio-Estonica. Årsbok utgiven av Svensk-estniska samfundet vid Tartu Universitet. — Akadeemilise Rootsi-Eesti Seltsi Aastaraamat. Tartu 1934 —.
- VEtFW = Kai Donner, Verzeichnis der etymologisch behandelten finnischen Wörter. (Annales Academiae Scientiarum Fennicae B XXXVI.) Helsinki 1937.
- VBW = Versuch eines bremisch-niedersächsischen Wörterbuchs. Bremen 1767—1771.
- VEKVM = Albert Saareste ja A. R. Cederberg, Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1524—1739. Tartu 1925—31.
- VhGEG = Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Tartu I (1840) —.
- Vir = Virittäjä. Uusi jakso. Kotikielen Seuran aikakauslehti. Helsinki 1897—.

Sisukord.

Eessõna	3—5
Sõnaloend	6—33
Ülevaade laensõnadest	34—47
Häälikuloolisi märkusi	48—52
Summary:	53—55
Käsitletud sõnade loend	56—59
Tarvitatud kirjandust ja allikaid	60—62
